

A DÉRI MÚZEUM MEGNYITÁSÁNAK
60. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL
RENDEZETT EMLÉKÜLÉS ELŐADÁSAI

1990. május 18.

A HAJDÚ-BIHAR MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI
SZERKESZTI: GAZDA LÁSZLÓ
50.

A DÉRI MÚZEUM MEGNYITÁSÁNAK
60. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL
RENDEZETT EMLÉKÜLÉS ELŐADÁSAI

1990. május 18.

DEBRECEN, 1990

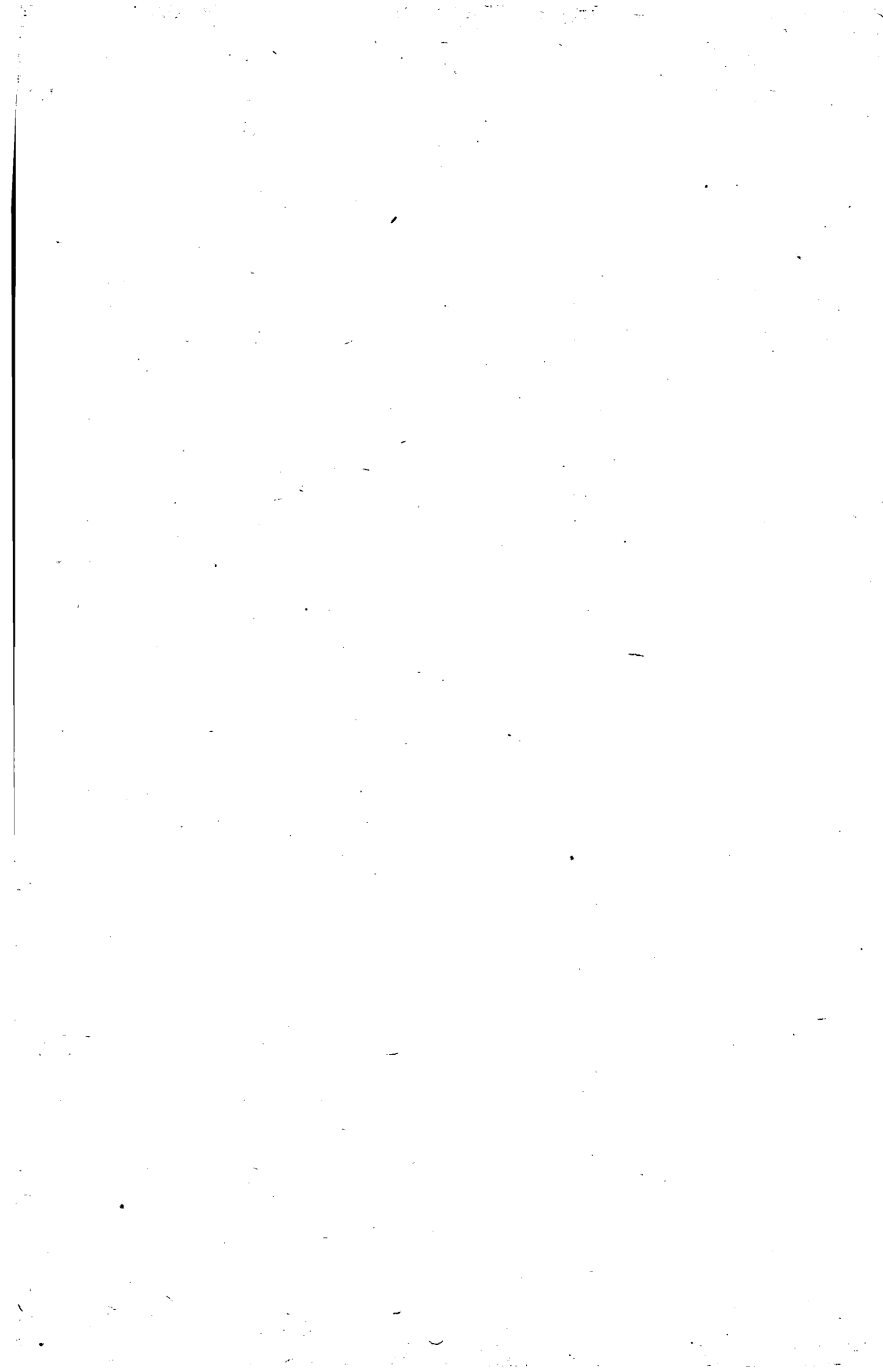
ISBN 963 7218 05 X
HU ISSN 0438—4121

Készült a Mozgáskorlátozottak PIREMON Kisvállalata nyomdaüzemében
Debrecen, 90—2135

Felelős vezető: dr. Gere Kálmán igazgató

TARTALOM

Módy György: A debreceni Városi Múzeum	5
Gazda László: Hatvan esztendő a Déri Múzeum történetéből . . .	15
Sz. Kürti Katalin: A Városi Képtárból a Medgyessy és Holló Em- lékmúzeumig.	23
Varga Gyula: A Déri Múzeum néprajzi gyűjteménye és a Déri György ezredes Néprajzi Múzeum	35
Gellér Ferenc: A Déri Múzeum és építészeti környezete	41
Balogh István: Elnöki zárszó	47
60 Jahre Déri Museum Zu Debrecen. Festvorträge an 18 Mai 1990	59
Nagybákay Z. Antal: Múzeumpártolás a század elején Debrecenben	53
60 Jahre Déri Museum zu Debrecen. Festvorträge am 18 Mai 1990	59

A debreceni Városi Múzeum

A magyarországi és a XVIII—XIX. századi európai múzeumok története — a későbbiekben nemzeti múzeum rangját viselőké is — bizonyítja, hogy lényegében magángyűjteményekből váltak világi vagy egyházi közgyűjteményekké. De minden esetben magángyűjtők felajánlásai, adományai alapozták meg azokat. Az is törvényszerű, hogy minden múzeum első életszakaszában a tervszerű gyűjtés és az ajándékozás mellett műtárgyaknak vagy akár egész gyűjteményeknek magánosoktól való megvásárlása volt a gyarapodás meghatározója. A kisebb vagy nagyobb múzeumok megszületésének körülményeit tekintve így szükséges figyelembe venni a magángyűjtés alakulását. A különböző műfajú képzőművészeti alkotások, majd érmek és pénzek, régiségek, történelmi ereklyetárgyak gyűjtése mellett egy-egy későbbi múzeum alapozódásánál figyelembe kell venni még a két máig meghatározóan fontos muzeológiai tudományág jelentkezését: a régészetét és a néprajzét. Tehát az ásatások és a népművészeti-népeleti tárgyak gyűjtésének megindulását.

Köztudott, hogy Debrecenben annak ellenére, hogy a város a XVI. század második felétől évszázadokon át művelődési, elsősorban iskolázási központ volt, nemcsak viszonylag, de ténylegesen is igen későn alakult valódi közgyűjteménynek számító múzeum. Pedig a magángyűjtés XVIII. századi jelentkezésein kívül ebben a vonatkozásban számba jöhetett volna a református Kollégium könyvtárában, ha lassan is, de gyarapodó muzeálisnak tekinthető gyűjteményi anyag.

A múzeumalapítás megkésétségének okát felesleges lenne most újra és részletesen felsorolni. *Zoltai Lajos* és *Sőregi János* az 1920—30-as években a debreceni múzeumi gondolat történetéről szóló írásaikban tulajdonképpen feltárták ezeket. Ha a valóságot akarva-akaratlan némiképpen szépitették is, különösen *Sőregi*. Azt pedig, hogy a református Kollégium nem könyvtári jellegű gyűjteményi anyagából miért nem alakult valóságos múzeum, *Balogh István* 1978-ban megjelent elemző tanulmányában világította meg.

Az 1902 őszétől jogilag megalapítottnak tekintendő Városi Múzeum előtörténete vizsgálatából mégis ki kell emelnünk néhány fontos megállapítást. Először is, hogy a műtárgyak esetleges XVIII. század előtti, már egyértelműen tudatos gyűjtésnek számító megszerzéséről semmilyen megbízható adatunk nincsen. Annak ellenére, hogy a XVI. század utolsó harmadától sok adatunk szól a debreceni polgárok birtokában lévő különféle ezüst és aranyozott ezüst tárgyokról. Elsősorban is poharokról, kupákról, tálakról és természetesen ékszerekről. Úgy tűnik, a debreceni cívis-társadalom más hazai városok polgárságánál is kevésbé volt fogékony a képző-

művészetek, de általában véve a műtárgygyűjtés iránt. A világi és egyházi főúri, nagybirtokosi központokban létrejött gyűjteményeket nem példázva a magyar városi polgárság a XVIII. században nem törekedett gyűjtemények létrehozására. A műgyűjtőket a XIX. század első felében is — mint *Lyka Károly* írta — többnyire bogaras, a józan viselkedéstől eltérő embereknek tartották.

A „szép mesterségeknek” a debreceni cívisek között jóformán semmilyen megbecsültsége nem volt, így mecénás sem igen akadt, sem igazi műgyűjtő. Mégis létrejött az 1770—1830 közötti időszakban két viszonylag jól ismert gyűjtemény polgárok kezén. Az egyik a *Kazai Sámuelé*, a másik *Fáy Jánosé*. Egyik sem volt igazi cívis származék. Mind a ketten nemesi családból valók, *Kazai* református, *Fáy* katolikus volt. A Veszprém megyei *Kazai* a Kollégiumban tanult két alkalommal is, a városban lett patikus 1750-ben, előbb bérelte, majd megvásárolta a város patikáját. *Fáy Jánosnak* az apja került Debrecenbe a XVIII. század derekán postamesternek. *Fáy* a család emődi nemesi birtokán lakott 1816-ig, ekkor választották meg szenátornak. Tisztségét 1833-ban bekövetkezett haláláig viselte, közben többször megválasztották polgármesternek. Mindkettőjük életrajzát *Zoltai Lajos* írta meg.

Kazai fiatal korában, az 1730-as évek vége táján többfelé megfordult Itáliában, német földön. Az 1750-es évektől a szakmája gyakorlásához szükséges könyveken kívül gyűjtött régi és ritka kiadványokat, valamint numizmatikai anyagot és kevésbé jelentősen régiségeket. *Weszprémi István* 1774—1784 között megjelent orvostörténeti munkájában több helyen hivatkozik *Kazai* gyűjtői jártasságára és nagyértékű darabjaira. A rendezetlen anyagi viszonyok közé jutott *Kazai*, aki a Kollégiumtól is vett fel kölcsönt, az 1770-es évek végén felajánlotta gyűjteményét megvétele a bécsi udvari gyűjteménynek és a pesti egyetemi könyvtárnak, majd az 1790-es években a fiatal *Jankovich Miklósnak* és gróf *Teleki Lászlónak*. Végül is halála előtt egy esztendővel, 1796 július végén könyvtárát, numizmatikai gyűjteményét és egyéb régiségeit a Kollégium vette át, elsősorban is korábbi követelésének biztosítására. A közel két és félezer érme mellett nagyrészt pannóniai eredetű római gemmák, feliratos táblák, szobrok, régészeti leletek kerültek a Kollégium könyvtárába.

A könyveket kivéve, a több évtizedig lepecsételt és csak ellenőrzéskor felbontott ládikókban tartott *Kazai*-féle gyűjtemény feldolgozására 1848-ig nem kerítettek sort. A Kollégiumban e gyűjtemény odakerülése után sem alakult ki valóságos múzeum, pedig a már a XVIII. században meglévő és lassan gyarapodó érem- és régiséggyűjtő 1745-ben rendbe szedte *Szilágyi Sándor* a könyvtár akkori vezetője. A Kollégium fenntartóinak és vezetőinek talán tudomása sem volt a *Kazai* gyűjtemény értékeiről, kivéve *Domokos Lajos* főgondnokot.

Fáy János a képgyűjteményét még emődi tartózkodása alatt alapozta meg. Később külön kezelt könyv- és kézirat, ásvány és csiga, valamint görög-római régészeti gyűjteményrészt alakított ki. Anyai nagybátyjától *Klimó György* pécsi püspöktől pedig 40 000 forint értékűre becsült numizmatikai gyűjteményt örökölt. Ez utóbbit egy alkalommal el akarta adni, hogy további festményeket vehessen. Képgyűjteményéről — melyet a házában, *Rickl Zelmos Ámos* vas- és fűszerkereskedő lakásán és a piarista atyák rendházában helyezett el — ezúttal nem szólok, hiszen emlékülésünkön *Szölösiné Kürti Katalin* számol majd be a debreceni képzőművészeti gyűjtésről. *Fáy János* gyűjteményét végrendelete szerint unokaöccse *Fáy*

Lajos, a tornavármegyei főispán fia örökölte. At isvette és özvegye, feltehetően már csak egy részét, az 1870-es években is őrizte. A városból elkerült gyűjtemény tehát ugyancsak nem mozdította elő egy debreceni múzeum tényleges megalapítását.

Térjünk vissza néhány mozzanat megvilágítására a Kollégium könyvtárban a XVIII. század végétől állandóan gyarapodó különböző műtárgyakhoz. *Takács Béla* írta meg a muzeális gyűjtemények történetét az 1988-ban megjelent „A Debreceni Református Kollégium története” c. munkában. A numizmatika — mely elsőnek szerveződött meg — tételeit 1811-ben vázlatos, majd egy 1831-től vezetett részletes leltár sorolja fel. Például Rickl József debreceni kereskedő és Nagy Mihály gyógyszerész 1844-ben több száz — elsősorban római pénzt ajándékozott a Kollégiumnak. Gyarapodott a régiségek részlege is, többnyire római kori és középkori leletekkel. De már ekkoriban számon tartottak őskori tárgyakat is. 1858-ban ide került a hajdúböszörményi bronzkori depot-lelet egy része. 1865-től a Kollégiumi Értesítők rendszeresen felsorolják a gyűjteménybe újonnan bekerült tárgyakat. 1841-ben néprajzi anyag jutott a Kollégium birtokába Sárvári Jakab táblabíró — Sárvári Pál professzor fia — adományából. Pontos jegyzéke megvan az egyházkerületi levéltárban. A népművészeti és népeleti tárgyak e szerint „a Bihar megyei derecskei uradalom helységeinek lakosai által készített kézművek” voltak: vessző-, gyékény- és szalmafonatok, kender és gyapjú anyagú textiliák, hímzések, pl. „Fekete-Bátorban szőtt, varrott és csipkézett lábravaló” és hímzett ing. „Zsadányban szőtt és varrott darázsujjas”, szücs és szíjgyártó munkák, „ónos és rézzel cifrázott bot”, bogrács alá való kutyagerinc, „czinnel cifrázott borotvatartó titkos zárral”, Tetétlenben készített eke.

Kovács János, aki 1856-ban lett a természettan tanára, korábban gróf Tisza Lajos fia mellett volt házi nevelő a geszti kastélyban. Az itt létrehozott madár- és állatgyűjteményt az ő kérésére adományozta később a gróf a Kollégiumnak. 1855-ben Kovács eljutott Tisza Domokossal Afrikába is s az ott gyűjtött különböző tárgyak szintén a kollégiumi könyvtár gyűjteményébe kerültek, az 1823-ban már külön kezelt ásványtár mellé. Ez utóbbit gazdagította az ugyancsak a Tisza család ajándékeként 1856-ban ide juttatott több mint másfélszáz darab kőzet és ásvány. A következő évben ide került a világhírűvé vált „kabai meteorit”, majd új korszakot nyitott 1878-ban *Szőnyi Pál* nagyértékű adománya, több mint húszezer ásvány. A világjáró debreceni orvos dr. Kempf József Ausztráliában, Új-Zélandon, a Salamon és a Fidzsi szigeteken gyűjtött tárgyait 1879-ben vásárolta meg a Kollégium. Sajnos az idők során ez az anyag egészében elkallódott.

A régészeti, és „népisme” — néprajzi — gyarapodást az évenkénti Értesítőkből lehet megtudni. 1898-ban összesen 890 tételt, illetve tárgyat foglalt magában ez a leltár. Ebben az évben például *Löfkovits Arthur* debreceni ékszerész és műgyűjtő több régészeti és újkori történeti tárgyat adományozott száz darab régi pénzen kívül. Közöttük őskori és honfoglalás kori bronz ékszereket, egy bronz karperecet a szoboszlói leletből, egy réz csákányt az ottományi leletből. A debreceni mészáros céh ezüst poharát 1696-ból, a hentes céh ezüst poharát 1745-ből. 1899-ben új gyűjtemény létrehozását határozták el, szorgalmazva „ereklyemúzeum és az 1848—49-i szabadságharc emlékeinek gyűjtését”.

Az ún. ereklyemúzeumba került Csokonai már ott lévő fuvolája mellé az „ördögös” professzor Hatvani István ezüst pohara, Kazinczy vadászpuskája, Kossuth gyöngyhímzéses levéltárcája, Arany János pipája, Petőfi

üveg pohara. A 48-as emléktárgyak között pedig zászlók, csákók, jelvények, fegyverek voltak.

1868-ban a gyűjteményeket nyilvánossá tették, mint ahogyan az Értesítő írta: „A múzeum a szünnapok kivételével minden vasárnap de. 10—12-ig nyitva van a látogatóknak, du. pedig nyáron 4—6-ig, télen 2-től 4-ig.” Az 1870-es évektől azonban a látogatási időt teremőr hiányában kurtítani kellett, majd egyik vasárnap az ásványtárat, a másikon az állatmúzeumot és a régiségtárat nyitották meg a közönség előtt.

A Kollégium muzeális gyűjteményei közül az ún. történelmi arcképcsarnokról, a metszet- és rajzgyűjteményről, az ide került néhány plasztikai alkotásról nem az én feladatomból szólni.

A múlt század első felében tehát a Kollégiumi gyűjteményekből nem lett tényleges múzeum, olyan magángyűjtemény sem volt Debrecenben, mely ennek alapja lehetett volna. A sorra alakuló megyei és városi régészeti, történelmi és múzeumi társulatok példájára ezért *Telegdi Kovács László* ügyvéd 1864-ben az általa alapított Debreczeni Ellenőr c. hírlapban debreceni múzeum-egylet és múzeum alapítására hívott fel. A Régészeti és Múzeumi Egyesület tervezetét majd csak 1873-ban dolgozták ki. A városi múzeumot úgy kívánták megalapozni, hogy a tulajdonjog fenntartásával átveszik a kollégiumi gyűjteményeket, azokat kezelik és gyarapítják. Az egyházkerületi közgyűlés ehhez nem járult hozzá, s mint *Zoltai Lajos* írta: „Ez az erőteljes mozgalom akkor éppen úgy elaludt, mint az a másik, amely szintén a hetvenes években a tiszántúli ref. egyházkerület közgyűlési termében egyháztörténelmi múzeum alapítását vette célba.” Pedig a városi múzeum létrehozásához jó példát szolgáltatottak volna az önerőből alakult múzeumok: Nyíregyháza és Gyula 1868-ban, Szombathely 1872-ben, Székesfehérvár és Jászberény 1873-ban és Tiszafüred 1877-ben.

Tizenhét évi hallgatás után *Zoltai Lajos* vetette fel a múzeum ügyét a Debreczeni Ellenőr 1890. december 2-i számának „Vidéki múzeumok” című vezércikkében, a következő év július 23-i számban pedig azt az elgondolását, hogy történelmi múzeumot kell létesíteni. Az ügynek lendületet adott az ezredéves országos ünnepségeken való szereplés. Erre az alkalomra rendelte meg a város Pataky László festőművésztől a debreceni nagyvásárt ábrázoló nagyméretű festményt, *Zoltai* feladata volt a városi levéltárból a legértékesebb okleveleket kiválasztani és összeválogatni a legbecsesebb régiségeket, pl. ezek között volt a Rickl József Zelmos „Török császár” boltjának 1805-ből való cégére is és számos céhemlék. Bihar megyéből ugyancsak sok régészeti-történelmi és néprajzi tárgy gyűlt össze. Így vetődött fel, hogy a millenium lezajlása után a visszahozott tárgyakat egy felállítandó múzeumba kellene helyezni. 1896 év nyarán nyílt is meg múzeum Biharban, — de nem Debrecenben, hanem Nagyváradon a Biharvármegyei és Nagyvárad R régészeti és Történelmi Egylet alapításában. 1898-ban pedig elszalasztotta a város a Debrecennek felajánlott gróf Kreith-féle Kossuth-ereklye gyűjtemény megvételét, ami mellett pedig *Zoltai Lajos* több hírlapi cikkben érvelt.

1899-ben *Kardos Albert* irodalomtörténész egy másik lehetőség felé törekedett: a budapesti Petőfi-ház és múzeum példájára Csokonai-ház gondolatát vetette fel, az akkor már évtizede működő Debreceni Csokonai Kör patronálása alatt. A város segítségét kérte ő és *Móricz Pál* író is, hogy vegyék meg a Hatvan utcai 23. szám alatti házat, mely Csokonai szülőháza helyén épült. Itt jegyezzük meg, hogy *Móricz Pál* a Csokonai Kört hívta fel néprajzi múzeum létesítésére is, mert mint írta: a zsigogón egyre több értékes néprajzi tárgy kallódik el.

Múzeum létrehozását indokolták azok a régészeti kutatások is, melyek az 1860-as évektől Debrecenben és környékén folytak. Az általunk már említett *Kovács János* kollégiumi tanárnak köszönhető, hogy a vidékről sok régészeti tárgy került a Kollégiumba. 1869 nyarán a Sárreuten kutatott, és Bojt, Váncsod, Biharkeresztes, Zsáka és Szeghalom határából számos leletet hozott. Nem véletlen, hogy a *Zelizy Dániel* szerkesztésében 1882-ben megjelent a város egyetemes leírásában ő írta „Debreczen vidéke a történetírás előtti korszakban” c. fejezetet. Az úttörők között kell említünk *Szántay Aladárt*. A budapesti ügyvéd, a debreceni orvos és az Átkosföldön birtokos apja földjén 1869-ben fedezte fel az őskori telepet. Vérbeli múzeumi embernek született, mihelyt tudomására jutott valamilyen lelet, azonnal a helyszínre ment. 1871-ben jelentette meg „Debreczen környékén Bihar megyében és a Hajdúkerületen talált kő- és bronzkori maradványokról” c. kis munkáját. 1882-ben *Rómer Flóris* és *Hampel József* Hajdúböszörmény határában a pródi halmon ásattak, 1892-ben *gróf Zichy Jenő* a híres Ázsia-kutató egy nyugalmazott orosz tábornok társaságában a zámi pusztán az Árkus és a Sárosér összefolyásánál a Köveshalmon ásták meg a később *Zoltai* által azonosított temetőt, mely az elpusztult középkori Szabolcs faluhoz tartozott. 1897-ben az ekkor már ismert műgyűjtő *Löfkovits* kért engedélyt a Nemzeti Múzeumtól a Kaba határában lévő népvándorláskori temető sírjainak feltárására. Az ásatást *Semayer Vilibald* vezette a Nemzeti Múzeum részéről, de a leletek egy részét *Löfkovits* a Kollégiumnak adományozta. Erről az ásatásról írta első régészeti riportját *Zoltai* a Debreczeni Ellenőr 1897. október 18-i számában. 1899-ben a nyulasi honvéd gyakorlatotéren utászkatonák sáncásás közben sírokra akadtak. A régészetet kedvelő vásárbíró *Péter Gábor* (az egyetlen ember volt a városban, akinek járt az Archeológiai Értesítő) engedélyt kapott *Hampeltől* ásatásra, és 1901-ben ezt el is végezte. Ugyanebben az évben a Csokonai Kör támogatásával *Péter Gábor* Halápon Maurer Aladár birtokán bronzkori urnatemetőt ásatott. Mint meghívott vendég volt jelen az akkor már országos hírű régész és múzeumalapító *Jósa András*. E vázlatosan ismertett kutatások mind egy debreceni régészeti és néprajzi múzeum alapítását ösztönözték, amire a helyi sajtó fel is hívta a figyelmet és a Csokonai Körtől várta a kezdeményezést.

Ilyen előzmények után került sor arra, hogy *Löfkovits* 1902 október 26-án a Debreceni Műpártoló Egyesület közgyűlésén felajánlotta gyűjteményét múzeum létesítésére, valamint annak gyarapítására vállalta tíz éven keresztül évi 500 korona befizetését. Ezt *Komlóssy Artur* polgármester-helyettes a december 12-i városi közgyűlés elé terjesztette, ahol köszönetük nyilvánítása mellett olyan határozatot hoztak, hogy az alapító oklevelet az 1903. évi márciusi közgyűlésen kell bemutatni. Mivel *Komlóssy* a december végi polgármester választáson nem győzött, a személyéhez is fűződő tervből a márciusi közgyűlésre nem lett semmi. De az új kultúratanácsnok *Oláh Károly* felkarolta *Löfkovits* ajánlatát. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősege támogatta a múzeumalapítást és 1903 júniusában leküldte *Wosinszky Mórt*, az úttörő magyar régészek egyikét a ládába elhelyezett műtárgyak megtekintésére. A tanács már ennek előtte tárgyalást kezdett *Milesz Bélával* a tiszafüredi múzeum örével a kiállítás berendezését illetően. A kultuskormány 80 000 korona segílyt ígért múzeum építéséhez, de kikötötte, hogy előbb meg kell nyitni a múzeumot.

Löfkovits életrajzát részletesen megírta *Sőregi János* 1936-ban, a múzeumalapító halála utáni évben. Nagyváradit tanító családjában született 1863-ban. Az alsó osztályokat ott, a felső kereskedelmi iskolát Debrecen-

ben végezte, mivel szülei ideköltöztek. 1882-ben nyitotta meg ékszerkereskedését, s néhány év alatt komoly anyagi pozíciót szerzett. 1887-től számíthatjuk gyűjtő tevékenységét. Először szakmájával összefüggően régi ékszereket, díszmagyar ruhák díszítő garnitúráit és ötvös tárgyakat vásárolt bécsi, pesti és kolozsvári árveréseken és magánosoktól. Későbbiekben már tudatosan gyűjtötte a különböző korok régészeti leleteit, numizmatikai anyagot, fegyvereket és ásványokat is. A 90-es évek végéig több régészeti tárgyat, régi pénzt és újkori történeti tárgyakat adományozott a Kolégiumnak és a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Mielőtt gyűjteményét múzeum céljára ajánlotta volna, tanácsot kért *Hampeltől* a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójától, aki a műtárgyak nagy részét ismerte. Nyilván érdekelte *Löfkovitsot*, hogy a közel 2600 darabos és már a lakásából kiszorult gyűjtemény tudományos értékét becsüli-e egy igazi szakember. *Löfkovits* a kiállítás megnyitása előtt még két alkalommal kiegészítette ajándékát. De meg kell mondanunk, hogy jónéhány értékesebb darabot mint letétet helyezett el, ezeket a későbbiekben vissza is vette. Lehetséges, hogy ehhez hozzájárult a *Milesszel* való kapcsolatuknak a kiállítás rendezése alatti megromlása.

Mileszt bessenyei Széll Farkas táblai tanácselnök, amatőr régész és gyűjtő, valamint a főispán a múzeum vezetésére ajánlották, de az nem vállalta. A kiállítást 1904 nyarán és őszén a Gazdasági Akadémia régi épületében, a Fűvészkert utca 2. szám alatt három emeleti szobában rendezte be. 1905. május 22-én nyitották meg Csokonai halála százados évfordulóján tartott országos ünnepség keretében. Már 1905-ben sok ajándékot kapott a múzeum, de első tárgyállományáról — a későbbiekben *Zoltai* és *Sőregi* is elismerte — illúzióvesztés és kegyeletsértés nélkül elmondható, hogy egyharmad részben nem igazán muzeális értékű volt.

A múzeum 1905 őszén átköltözött a Hatvan utcai ún. Csokonai házba, ahol 1928-ig működött. *Löfkovits* fizetés nélküli igazgató mellett tiszteletbeli múzeumőr lett *Péter Gábor*, és tiszteletdíjas *Zoltai Lajos* segédlevéltáros, 1907. január 1-től teljes állásban. Az átköltözés előtt közel 2000 tárggyal gyarapodott a múzeum, és több mint húsz éven át elsősorban *Zoltai* fáradhatatlan munkásságának köszönhetően fejlődött. A gyűjteményi rendet ő alakította ki a következő főcsoportok szerint: I. Könyv és oklevéltár, II. Képzőművészet, III. Iparművészet, IV. Érem- és régiségértár, V. Néprajzi tár. Ezeket hamarosan kiegészítette a természetrajzi tár. Meg kell jegeznünk, hogy a könyvtárban egységesen kezelték a szakkönyveket és a régi és újabb debreceni kiadványokat, kéziratokat, nyomtatványokat. 1908. november 20-án alkotott a városi közgyűlés Szabályrendeletet a múzeum szervezéséről és igazgatásáról. A múzeum gyűjteményeinek gyarapodását, a munkatársak tevékenységét pedig 1906-tól kezdve éves Jelentések ismeretik. Már 1907-ben komolyan foglalkoztatta a városvezetést a múzeum, könyvtár és képtár elhelyezését biztosító közművelődési ház építése. A múzeumot 1909-ig mint ideiglenes igazgató, 1909-től 1929-ig mint fizetés nélküli igazgató *Löfkovits* vezette, aki újabb anyagi áldozatokat hozott az 1915. és 1916. évi bővítésnél és a kiállítás újrendezésénél. Ez utóbbi munkát *Semayer Vilibald*, a Nemzeti Múzeum igazgatója végezte, döntő mértékben *Zoltaira* és az 1912-től tiszteletbeli múzeumörként tevékenykedő *Ecsedi Istvánra*, a kollégiumi tanítóképző intézet tanárára támaszkodva.

Bámulatra méltó az a gyűjtő, kutató, ásató és tudományos feldolgozó tevékenység, melyet *Zoltai* 1905-től folytatott. Nemcsak az évente többnyire három nagyobb és két-három kisebb ásatást, leletmentést végezte,

hanem az anyag feldolgozását is. Az éremtár vezetésével megbízott Péter Gábor tb. múzeumőr 1908 év elején történt elhalálása után a numizmatikai gyűjteményt is ő vezette. Vegyük ehhez még hozzá, hogy munkatervet készített a Hortobágy, Hajdúság, Nyírség, Sárrét, Ermellék, sőt a Nagykunság területén is néprajzi gyűjtésre. Elfogulatlanul mondhatjuk, hogy néprajzi gyűjtőmunkája ugyanúgy kiemelkedő, mint régészeti-történeti kutatásai. Csak az 1908. év adatait közlöm: 18 esetben volt vidéki gyűjtőúton és 8 ásatást végzett, ezek között a parlagi és zámi középkori templomhelyek, Hajdúsámson—Majorsági föld bronzkori telep, Püspökladány—Eperjesvölgy szarmata telep, Egyek—Bodajcs bronzkori temető és telep. De Zoltai irányította az iparművészeti és képzőművészeti tár gyarapodását is. 1909-ben ő vette át Thaly Kálmán hagyatékát és rendezte be később az emlékszobát. 1910 év elejétől kezelője a Csokonai Kör könyv- és ereklyetárának. 1913-ban ő végezte a városi hivatalokban szétszórta elhelyezett több mint hétszáz muzeális értékű emlék- és műtárgy leltározását. A világháború kitörése után egyetlen segítsége Ecsedi a harctérre ment, Zoltaira mind több munka nehezedett, elsősorban a már említett 1915—16 évi múzeumbővítés és kiállítás átrendezés. Új feladatot is vállalt a háborús emlékek gyűjtésével. Mindezt a város azzal honorálta, hogy 1916 májusában tiszteletbeli múzeumigazgatóvá nevezte ki.

A múzeum fejlődése számszerűségben is jelentős. Az 1907—1913 közötti hét évet tekintve a könyv- és oklevéltár éves gyarapodási átlaga 895 tétel, a régiségtáré 997, a néprajzi táré 326, a képző- és iparművészeti gyűjteményeké 95, végül a természetrajzi táré évi 1 tárgy.

A világháború alatt természetesen csökkent a múzeumi tevékenység. Ecsedi 1917 novemberében sebesülten jött haza az olasz frontról. Az említett 1915/16. évi bővítés és átrendezés a kiállítási teret jelentősen növelte. Az állandó kiállításról elmondhatjuk, hogy a műtárgyak túlságosan nagy számával — különösen a régészeti és néprajzi részben — a kor, későbbiekben zsúfoltnak minősíthető szemlélete alapján készült. De valamit hangsúlyoznunk kell, és ez döntően Zoltai érdeme. A kiállítást nagyszámú dokumentum, rajz, térkép, fénykép gazdagította. Ez különösen is a tanuló ifjúságot segítette a muzeális anyag összefüggéseinek megértésében.

1914 évben a múzeum gyarapodása 2193 darab volt, és a teljes gyűjteményi állomány 31 821 tárgy. 1915-ben csak 790 az összes gyarapodás, de 1916-ban újból 1687 darab, 1917-ben egyenesen 2833, a háború utolsó évében pedig 1220 darab. Az ásatások elmaradása és a néprajzi gyűjtés lecsökkenése következtében a háborús évek ténytármérszámai csalókévak, hiszen a könyv- és nyomtatvány anyag is benne van az évi gyarapodásban. 1919-ben a gyarapodás 2138 tétel, de ebből a könyv- és oklevéltáré több mint a fele. Ha csökkenő mértékben is, de ki kell emelnünk, hogy a háborús években ugyanúgy mint 1905 és 1914 között az évi gyarapodásban jelentős az ajándékozás.

Az 1920-as év fordulópont a múzeum életében, ekkor vált ugyanis köztudottá, hogy Déri Frigyes hatalmas értékű gyűjteményét Debrecen városának fogja adományozni. Zoltai, Ecsedi és az 1922 nyaratól régész segéd múzeumőrként alkalmazott Sőregi János feladata kettős lett: tovább gyarapítani a törzsanyagot és felkészülni a Déri-gyűjtemény átvételére.

Zoltai 1919 őszén folytatta ásatásait, — Bakonszeg-Kórógypusztán a Kádárdombot, Berettyóújfalu-Herpályon népvándorlaskori halomsírokat ásott. Ezt folytatta 1920-ban is és megkezdte a hortobágyi csárda melletti apró halmos temető feltárását, mely áthúzódott 1921-re. A Berettyóújfalu-Herpály Földvár őskori tell-telepet 1921 és 1922-ben, a Hortobágy-Ohat

Dunahalmot 1923-ban tárta fel. 1924-ben a Hortobágyon a Halászlaponyagok őskori sírjait ásatta, és a Debrecen történeti határában a két utolsó Árpádkori templomhely kutatása is erre az évre esik. Nagycserén Soma falué, az Újföldön a Köveshalmon pedig Lombi vagy más néven Szentkereszttelke falué. A következő években végezte a Berettyóújfalu-Andaháza pusztai Árpádkori templom alapjai (1925), a Debrecen-Ondódi avar temető (1925—26) és a Kaba-Tatárülések szarmata sírjai feltárását (1927). Ebben az évben újból felkereste a Herpályi Földvárat, L. C. G. Clarke cambridge-i régészprofeszor társaságában. *Sőregi* 1926-ban Hajdúböszörmény-Viden honfoglaló sírt, 1927-ben Felső-Józsán szarmata sírokat ásott. *Ecsedi* több éves néprajzi gyűjtőutat valósított meg az 1920-as években. Bejárta a Bodroghözt, végig gyalogolta a Tisza mentét Vásárosnaménytől Záhonyig és Dombrádtól Abádszalókig. Tanulmányozta a dévaványai, a karcag-kisújszállási és szoboszló-angyalházapusztai legelők pásztoréletét és természetesen több éven át gyűjtött a Hortobágyon. A múzeum ásatásait és néprajzi gyűjtőútjait 1920 után részben a Déri Frigyes által juttatott nem kevés anyagi támogatás tette lehetővé. 1927-ben jelentős esemény volt a Debreceni Múzeumbarátok Köre megalakítása, mely *Löfkovits* utolsó igen hasznos ötlete volt.

1928-ban a városi múzeum kiállításait lebontották, a műtárgyakat átköltöztette *Zoltai* és *Sőregi* az 1926 nyara óta itt lévő Déri gyűjtemény ládáival együtt. A gyűjtemények állománya 1928. év végén 51 272 műtárgy volt, ebből kellett az új kultúrpalotában a régészeti-helytörténeti-néprajzi kiállítást a Déri Frigyes gyűjteményéhez méltóan berendezni. A debreceni múzeumnak az 1929. évvel újabb korszaka nyílt. Jelképesnek tekinthető, hogy a Déri Múzeum megalapozásával egyidőben visszavonult *Löfkovits Arthur* és egy hihetetlenül eredményes közel három évtizedes múzeumi munkásság után *Zoltai Lajos* is nyugdíjba vonult.

IRODALOM

Balogh István: A Debreceni Református Kollégium gyűjteményeinek keletkezése. In: Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. (Szerk. *Zádor Anna* és *Szabolcsi Hedvig*.) Bp. 1978. 585—610.

Balogh István: Ecsedi István élete és munkássága. (Folklór és Etnográfia 20. sz. Szerk. *Ujváry Zoltán*.) Debrecen, 1985.

Jelentés Debreczen sz. kir. város Múzeuma működéséről, 1905—1927. évekről.

Sőregi János: Dr. Ecsedi István 1885—1936. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1936. (Összeállította *dr. Sőregi János*.) Debrecen, 1937. 20—54.

Sőregi János: Löfkovits Arthur. Debrecen, 1936. (A Debreceni Múzeumbarátok Köre kiadványai 2. sz.)

Sőregi János: Zoltai Lajos élete és működése 1861—1939. A debreceni múzeumi gondolat története. Debrecen, 1942.

Takács Béla: A Kollégium múzeumai. In: A Debreceni Református Kollégium története. (Főszerk. *Kocsis Elemér*, szerk. *Barcza József*.) Debrecen, 1988. 499—533.

Vezető Debreczen sz. kir. város Déri Múzeumában. (Összeáll. *dr. Ecsedi István*.) Debrecen, 1930.

Vezető Debreczen sz. kir. város Déri Múzeumában. (Összeáll. *dr. Sőregi János*.) Debrecen, 1939. Második átdolgozott és bővített kiadás.

Hatvan esztendő a Déri Múzeum történetéből

I.

Magyarország vidéki városaiban a század második évtizedében a kulturális élet megerősödésének, fejlődésének újabb szakasza kezdődött el. A trianoni békeszerződés következtében határainkon kívülre került nagyvárosok, regionális központok korábban, a XIX. század második felében és e század elején képesek voltak ellensúlyozni az egy helyre, az ország fővárosára központosító törekvéseket, a kulturális élet tekintetében is. Trianon után, századokon át megteremtett anyagi és szellemi értékeikre építve Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc, Sopron, a vidék nagyobb és kisebb városai válnak az erősödő társadalmi-kulturális élet szimbólumaivá. Nem utolsó sorban saját értékük és erejük felismerése, történelmi tudatuk, hazafias érzelmeik, a tenniakarás energiáinak mozgósítása révén.

1930. május 25-én, a Déri Múzeum ünnepélyes megnyitásakor a kultuszminiszter azt mondta Debrecenről és Szegedről: „... a két nagy, százszáz éves várost az urbanitás minden eszközével olyan fokban kell megerősíteni, hogy a nyugati értelemben vett nagyvárosok legyenek”. Legalkalmasabb városképző erőként az ipart és a művelődést jelöli meg. Debrecen kultúraőrző és kultúrateremtő hagyományait és törekvéseit pedig így jellemzi: „... Debrecen csak hagyományos útján halad tovább akkor, amikor éppen kulturális intézményeinek erősítésével akarja Debrecennek városias jellegét ... mindinkább kidomborítani.”¹ Debrecen polgárait egyházi és világi előjáróit is ez a városgyarapító több évtizedes vágy vezette kultúrpalotájának megépítésére. Ez az elhatározás, mint tudjuk, 1901ben Komlóssy Arthur tanácsnok javaslatára született, magisztrátusi döntés formájában.

Megvalósítására a húszas években kerül sor. A debreceni múzeumügy történetében új fordulópontot hoz 1920. Ekkor jelenti be *Haller István* akkori kultuszminiszter, hogy *Déri Frigyes* selyemgyáros, műértő és műpártoló, nagyértékű műtárggyűjteményét a magyar nemzetnek ajándékozta, s azt Debrecen város kapja meg.² Az ajándékozási szerződés Déri Frigyes 1920. októberi, debreceni látogatása és tárgyalásai során el is készült, 5624 régészeti, iparművészeti, képzőművészeti tárgy átadásáról.

Ezzel az új múzeumépület létrehozása elodázhatalanná vált. Helyének kijelölése körül folytak még viták (Nagyerdő, Kálvin tér), de végül *Könyves Tóth Mihály* lelkész indítványát elfogadva az egykori Pap-tava helyét a Fűvészkertben jelölték ki. Az alapkövételére Déri Frigyes jelenlétében 1923. szeptember 23-án került sor. Építését Györgyi Dénes és Münnich

1 gr. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter avatóbeszédjét lásd Jelentés Debrecen sz. kir. város Déri Múzeuma 1930. évi működéséről és állapotáról (Összeáll. *Ecsedi István—Sőregi János.*) Debrecen, 1931. 34.

2 *Sőregi János*: Zoltai Lajos élete. Debrecen, 1942. 98.

Aladár tervei szerint 1926 februárjában kezdték el, és 1928 februárjában fejezték be, s adták át a berendezőknek, illetve az ezt előkészítő bizottságnak. Tagjai voltak: Czákó Elemér államtitkár, Csűrös Ferenc kultúr tanácsnok elnökletével, *Láng Nándor*, *Györgyi Dénes*, *Viski Károly*, *Zoltai Lajos*, *Ecsedi István* és *Sőregi János*. Közreműködtek még a bizottság munkájában *Petrovics Elek*, *Csányi Károly*, *Bátky Zsigmond*, *Rugonfalvi Kiss István* és *Alföldi András*.

Ecsedi István 1929 nyarán lett a Déri Múzeum igazgatója. *Löfkovits Artur* megbízatásáról méltán sértődötten lemondott, és *Zoltai Lajost* nyugdíjazták. A kiállítás rendezését *Ecsedi* irányításával fejezték be. A megnyitóra országos ünnepség keretében, 1930. május 25-én került sor. A Déri téren tízezer ember gyűlt össze. Az ünnepségen részt vett *Klebensberg Kuno* kultuszminiszter, sok más kiemelkedő tisztségviselő, városok, múzeumok képviselői jelenlétében. A miniszter megnyitó beszédében európai színvonalúnak minősítette az új múzeumot, amely a rendezők nagy műgonddal elvégzett munkája révén egyesítette a régi Városi Múzeum helyi jellegű anyagát Déri Frigyes egyetemes gyűjteményével. A miniszter erről így nyilatkozott: „*Három szerencsés dolog találkozott itt: Dérinek a nagy adománya, a városnak igazán monumentális áldozatkészsége és a nagy hozzáértés... Igen okosan elkerülték a harmad- negyedrangú anyag kiállítását... és ezzel elsőrendű gyűjtemény jött létre, amely nemcsak országos, hanem európai relációban is megállja a helyét.*”³

A múzeum első emeletén várostörténeti, néprajzi és régészeti, a második emeleten iparművészeti, pénz- és éremgyűjteményt bemutató kiállítások és a képtár kapott helyet, központjában *Munkácsy Ecce Homo* című művével. A megnyitó napjára elkészült *Ecsedi István* szerkesztésében a múzeumi vezető, melyet *Ecsedi* mellett *Zoltai Lajos*, *Sőregi János* készítettek, míg a múzeum épületéről *Györgyi Dénes* készített leírást.

Ecsedi 1936. május 17-én bekövetkezett korai és váratlan haláláig kiemelkedő érdemeket szerzett a múzeum rangjának és tekintélyének megalapozásában. Nemzetközi jelentőségű tudományos, néprajzi, folklorisztikai gyűjtőmunkája mellett — melyről külön előadásban hallunk — földrajzi, gazdaságtörténeti munkássága, múzeumszervező tevékenysége egyaránt jelentős. Sokat tett a magyar—finn tudományos kapcsolatok erősítéséért. Beutazta Skandináviát, Németországot. Járt Közép-Keleten, Bolgár-földön, s tapasztalatairól, kutatómunkájának eredményeiről előadásokon, s útirajzaiban számolt be. Múzeumgyarapító, tudományos gyűjtő- és felolgozó munkájában, a kiállításrendezésben a harmincas évek elején olyan fiatal, kiváló tehetségű múzeumi munkatársak segítettek, mint *Sőregi János*, a „díjtalan gyakornok”-ként dolgozó *Balogh István*. Irodalmi munkássága révén még *Zoltai* is szerepet vállalt a múzeum tudományos rangjának növelésében.

II.

Hat évtized telt el az ünnepélyes megnyitó óta a Déri Múzeum 60 éves történetéből mindössze néhány kiemelkedő esemény, fordulópont vázolható fel az ünnepélyes megemlékezés időkereteiben. *Ecsedi István* halála után *Sőregi János* lett a múzeum igazgatója. *Balogh István* mint állami napi-díjas írnok kapott először ideiglenes, majd részleges beosztást. Ezidőtájt lépett a múzeum szolgálatába *Lükő Gábor* kinevezett múzeumőr is. Éveken

3 Jelentés. 1930. 19.

át rangjához méltó, gyűjteményeinek jellegéhez igazodó gyarapító, feldolgozó, publikációs munka, s kiemelkedő közművelődési tevékenység valósult meg a Déri Múzeumban. Az utóbbiról külön is szeretnék majd szólni. *Ecsedi* még kiharcolta, hogy a Fűvészkert utcai épület továbbra is szolgáljon múzeumi célokat. Elsősorban raktározás révén, ugyanakkor 1936-ban ebben az épületben nyílt meg emlékszoba *Thaly Kálmán* történetíró hagyatékából.

1930—1945 közötti időszak kétségtelen legjelentősebb múzeumtörténeti eseménye a *Déri György* gyűjtemény Debrecenbe kerülése és múzeumi kiállítása volt. Erről *Varga Gyula* előadásában lesz szó. A háborús évek alatt a körülmények miatt csökken a közfigyelem a múzeumügy iránt. Szerényebb mértékű gyarapodás (*Ady* és *Oláh Gábor* kéziratok pl.), a könyvtár és a közművelődést szolgáló nagyterem működése, illetve rendezvényei említhetők leginkább.

Az 1944-es bombatámadások súlyos károkat okoztak a Déri Múzeum és a Déri György ezredes Néprajzi Múzeum (Fűvészkert u. 2.) épületében. Szerencsére a műkincsek nagy részét a múzeum személyzete *Sőregi János* vezetésével óvóhelyekre mentették. 1944. szeptember 15-én elrendelték a múzeum műkincseinek elszállítását. A kiürítés ellenőrzésére miniszteri biztost jelölt ki. (Dr. Vitéz István) A múzeum alkalmazottai addig húzták, halasztották a rendelkezés végrehajtását, amíg végül a 6—8 vagonra tervezett rakománynak csak néhány ládányi töredéke került elszállításra, azokban is jórészt kisebb értékű anyagok voltak. *Sőregi* megjegyzi jelentésében, hogy a miniszteri biztos átvette „a ládák tartalmának átvizsgálása nélkül”.⁴ A háborús évek miatt a Déri Múzeum műtárgyállományában így az egészhez képest csak jelentéktelen kár keletkezett.

1944. decemberben már újra működik a közművelődési könyvtár. 1945 elején újjáalakul a Múzeumi Felügyelő Bizottság, s megkezdődnek a helyreállítási munkálatok. Ez 1948-ban gyorsul fel. *Balogh Istvánt* közben más beosztásai szólítják el átmeneti időre a múzeumtól (Szatmár, majd Hajdú megye főispánja), *Lükő Gábor* pedig a Városi Levéltárba kerül. 1948-ig is jelentős munkát végeztek a raktárak rendezésében, a műtárgyak megóvásában. 1948-ban megkezdődnek az előkészületek az állandó kiállítások rendezésére.

1949 januárjában nyugdíjba vonult *Sőregi János*, helyette *Balogh István* lett a múzeum igazgatója. Az épület rekonstrukciója ebben az évben befejeződött, s amint azt *Balogh* ezekről az évekről szóló jelentésében írja: „... az országban másodiknak megindult a múzeum kiállításainak újjárendezése.”⁵ 1950 első felében helyreállítják az I. emeleti kiállításokat (régészet, néprajz, helytörténet). Ebben az évben kerül a múzeumhoz *Béres András* néprajzos segédmuzeológus. 1949. év végén megjelent a 13. TVR., 1950-ben megkezdte működését az általa létrehozott Múzeumok és Műemlékek Országos Központja s 1951. január 1-jével a múzeumokat állami kezelésbe vették. A vidéki múzeumok helyzetében ez kedvező változást hozott. Az egységes központi irányítás főként a tudományos munka szélesebb körű művelésének a lehetőségeit bővítette.

Ahogy *Balogh István* írja a már említett jelentésében: „... alig tagadható, hogy az állami kezelésbe vétel főleg a vidéki múzeumok részére határozott előnyökkel járt, s ha nem is oldott meg minden problémát, a

4 Jelentés az 1944. évről = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1943—1947. Debrecen, 1948. 22.

5 Jelentés a múzeum 1948—1956. év működéséről = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1948—1956. (Szerk. *Balogh István*.) Debrecen, 1957. 4.

*magyar múzeumokat mégis kiemelte az évtizedes elhanyagoltság állapotából.*⁶ Ezt támasztja alá az a megállapítás, amely szerint a Déri Múzeum a meglévő gyűjteményeknek megfelelően, azokat tovább gyarapítandó régészeti, néprajzi, képző- és iparművészeti, helytörténeti, természetrajzi osztályokat és ezeknek megfelelő gyűjtőköröket kapott. Ezekben az években jelentős műtárgyakkal gyarapodtak a gyűjtemények. 8 év alatt 5850 tétel.⁷ Továbbra is, s mind a mai napig súlyos raktározási gondok, a Déri György Néprajzi Múzeum 1949-ben történt megszüntetése nehezítették az ország legnagyobb vidéki múzeumának a munkáját.

1954-ben újjárendezik a képzőművészeti kiállítást is, amely iparművészeti anyag bemutatását is lehetővé tette. *Balogh István* 1957 decembereiben vált meg a múzeumtól, emberségéhez, munkájához méltatlan okok és körülmények között. Helyére *Béres András* került megbízott, később kinevezett igazgatóként. 1960/61-ben az állandó kiállítások át- és megrendezésére kerül sor. Ezzel helyreáll az eredeti konstrukció, helyére kerül a Déri Frigyes gyűjtemény is. Ennek a jelentős munkának komplex felfogású megvalósításában a múzeum kitűnően felkészült új munkatársai és a Múzeumi Főosztály, a Múzeumok Központi Gazdasági Igazgatósága, a Levéltár, s a m. j. Városi Tanács vett részt. Példaként álljon itt a forgatókönyv készítőinek névsora, akik között többen a rendezésben is részt vettek. *Csallány Dezső, Horváth Attila, Módy György, Komoróczy György, Béres András, Szabadfalvi József és Julow Viktor.*

1961-ben a Déri Múzeum megyei tanácsi kezelésbe kerül. Ezzel megkezdődik a megyei múzeumi hálózat szervezeti létrehozása. Hajdú-Bihar megyében 20 községi, iskolai, helytörténeti gyűjtemény anyagát mérik fel, s készítik elő átvételre. 5 gyűjtemény múzeummá fejlesztése, illetve szervezése lett tervbe véve. A Déri Múzeum így 1962. július 1-től kezdődően a Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Igazgatósága lett. Ez a szervezeti felállítás ezidő szerint is érvényes. Hozzá tartoznak — létrehozásuk időbeli sorrendjében — a Hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum (1928) a tiszacsegei zsellérház (tájház, 1963. *Ortutay Gyula* nyitotta meg), a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeum (1964), a püspökladányi Karacs Ferenc Múzeum (1964), a Hortobágyi Pásztor múzeum (1965), a bakonszegi Besenyei György Emlékház (1965), az álmosdi Kölcsey Emlékház (1966), a nagykereki ún. Bocskai várkastélyban állandó kiállítás: A hajdúk a magyar történelemben c. (1966), — Az említett múzeumi egységek, s a később létrehozottak is a műemléki épületekben, a Hajdú-Bihar Megyei Műemléki Albizottság jelentős műemléki helyreállításai és közreműködése révén valósultak meg. Elnökének, *dr. Angyal Lászlónak* és *dr. Letényi Árpádnak* a nevét mindenképp meg kell említenem.

1969-ben *Béres Andrást* a Megyei Levéltárba helyezték át, s a Déri Múzeum, s egyben a megyei múzeumi szervezet igazgatója a nagy múzeumi tapasztalatokkal rendelkező *Dankó Imre*, aki a néprajz, helytörténet és művelődéstörténet terén végzett széles körű kutatómunkájáról is ismert volt. Az 1970-es évek során került sor a Déri Múzeum épületének rekonstrukciójára, s állandó kiállításainak újjárendezésére, A rekonstrukció 1973-tól 1976-ig tartott. Sajnos következményei nem minden tekintetben pozitív előjelűek. Az épület belső szerkezete a „klasszikusnak” tekintett kiállítási tereket, szerkezeteket bontotta meg anélkül, hogy a raktározási gondokat megoldotta volna. Szűkösebbek lettek a munkakörülmények (ehhez

6 Jelentés 1948—1956. i. m. 7.

7 Jelentés 1948—1956. i. m. 8.

a létszám-bővülés is hozzájárult) kedvezőtlenebbé váltak a laboratóriumok munkakörülményei. Megszűnt a műtárgyak szállítását könnyítő teherlift stb. Ezeket a körülményeket örökölték az 1977-ben újjárendezett és szeptember 30-án ünnepélyes keretek között újra megnyílt múzeum munkatársai. Az ünnepélyes megnyitó egyben a debreceni múzeum létrehozásának 75. évfordulója volt.

Az új kiállítás az egykori Városi Múzeum, a Déri Frigyes gyűjtemény anyagára alapozva lehetőséget adott a megnyitás óta eltelt évtizedek gyarapodásának bemutatására is, reprezentatív műtárgyak révén. Ugyanakkor néhány műtárgy a Déri György gyűjteményből is bekerülhetett a kiállításba. Sajnos a Déri Múzeum a mai napig nem kapta vissza a Fűvészkert utcai épületet, annak ellenére sem, hogy dokumentumok sora bizonyítja Déri György és Debrecen megállapodását, és 1970 óta állandóan napirenden szerepel az ügy. A hetvenes években tovább bővül a Déri Múzeum központú múzeumi hálózat. Megnyílik a berettyóújfalui Bihari Múzeum (1974) állandó kiállítása, Földi János nyelvújító és természettudós emlékháza Hajdúhadházon (1972), Balmazújvároson helytörténeti múzeum kezd meg működését (1974) a Veres Péter emlékház mellett.

A debreceni kiállítóhelyek is gyarapodnak. A Tócskertben Holló László Kossuth-díjas festőművész Debrecennek adományozott anyagából nyílik emlékkiállítás, a művész egykori otthonában (1977). A Déri Múzeum irodalmi gyűjteménye önálló épületben kap állandó kiállítást (1979), míg 1982-ben a Péterfia utcán, az egykori Városgazda-házban Medgyessy Ferenc Múzeuma nyílik meg. A Déri Múzeum műtárgyállománya évről évre gyarapszik, általában évi 5—6 ezer tétellel. Anyagának, s a múzeumi szervezet többi egysége gyűjteményének tudományos feldolgozása műhelyé minősítette múzeumainkat. Ezt fejezi ki az is, hogy 1980 óta a megyei múzeumi szervezet hivatalosan is tudományos kutatóhelyként működik. Igaz ugyan, hogy a múzeumok alapfunkcióik ellátása révén (gyűjtés, feldolgozás, kiállítás, tudományos és népszerűsítő periodikák, alkalmi kiadványok megjelenítése) eleve tudományos műhelyek.

Dankó Imre 1982-ben nyugdíjba vonul. 1983-tól *Gazda László* a Déri Múzeum igazgatója a megyei múzeumi szervezet élén. A múzeumi egységek további számszerű gyarapítása két szempontból is indokolatlan. Az egyik: a fenntartás növekvő nehézségei, a másik: a múzeumi hálózat országosan is kialakultnak tekinthető. (Újabb időkben inkább a csökkenést tartják indokoltnak szakmai és gazdasági szempontból egyaránt.)

1983-tól kerül sor jónéhány múzeumi épület és kiállítás felújítására. A Földi-ház (1983), a Bihari Múzeum (1984), a Hortobágyi Pásztor múzeum (1985), a bakonszegi Bessenyei-ház (1987/88), Karacs Ferenc Múzeum (1988) legutóbb pedig a Nagykereki Várkastély műemléki helyreállítása után került sor egy kastélymúzeumi kiállítás rendezésére (1990).

De térjünk vissza a születésnapját ünneplő Déri Múzeumhoz. Jelenlegi állandó kiállításait *Dankó Imre* közreműködésével *Sz. Máthé Márta*, *M. Nepper Ibolya*, *Mesterházy Károly*, *Módy György*, *Varga Gyula*, *Masits László*, *Sz. Kürti Katalin*, *P. Szalay Emőke*, *Csicsai Károly*, *Kilián István* illetve *Keresztesné Várhelyi Ilona* és *Lovas Márton* rendezték. Igaz ugyan, hogy mindegyik kiállítás több mint tízéves, de teljes átrendezésre nincs reális lehetőség, csak a kiállítások felújítására. A Déri Múzeum épülete is kisebb rekonstrukciókra szorult 1976 óta. Mindkét üvegtető, a kupola, a bejárati bronzkapuk és más műtárgyak felújítása mellett korszerűsíteni kellett a tűz- és vagyonvédelmet, az energiahálózatot. Közben a tócskerti Holló múzeum kiállításai is bővültek, az épület felújítása után egy — a

művész özvegye segítségével is gazdagított — új állandó kiállítás nyílt 1986-ban. Befejezés előtt áll a Hajdúsági Múzeum rekonstrukciója.

A tudományos műhelymunkánkról egy idén telre tervezett felolvasó ülésen szeretnénk számot vetni. Eredményeit részben kiadványaink is tükrözik. A Déri Múzeum Évkönyve még a Városi Múzeum Évi Jelentései formájában 1905-től folyamatosan megjelenik. A háború alatt és után néhány összevont szám jelent meg. A hatvanas évektől kezdve — egy-két összevont évfolyam kivételével — minden év önálló Évkönyvben kap helyet. A legutóbbi, az 1987-es a sorban a 66. Nyomdában van az 1988-as Évkönyv is. A nyolcvanas évek alatt, nem kis anyagi erőfeszítés árán sikerült elérni azt, hogy jelenleg nem vagyunk hátrányban, ha ebben az évben napvilágot lát a következő évkönyv is. Gondozzuk két múzeumunk — a Hajdúsági és a Bihari — Évkönyveit is. Külön sorozatok, illetve kiadványok jelennek meg a Déri Múzeum gondozásában. Ilyenek a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 1963 óta 49 szám jelent meg ezekből a tudományos dolgozatokból. Jelentős önálló művek is jelentek meg, többek között *Zoltai Lajos*, *Ecsedi István*, *Sőregi János*, *Balogh István*, *Varga Gyula*, *Módy György*, *Dankó Imre*, *M. Nepper Ibolya* és *Sz. Kürti Katalin* szerzőktől. A múzeum tudományos munkatársai rendszeresen publikálnak Évkönyveinkben, folyóiratokban és más periodikákban. Jelentős támogatást nyújt ehhez a Kossuth Lajos Tudományegyetem, annak néprajzi tanszéke, *Ujváry Zoltán* egyetemi tanár által gondozott tanszéki kiadványai révén.

A Múzeumbarátok Köre (1927 óta működik), 1969-től jelenteti meg népszerű periodikáját, a Múzeumi Kurirt, eddig 54 szám jelent meg. Másfél éve jelent meg az utolsó. A következő szám nyomdában van, késésének oka pénzihiány volt eddig.

III.

A múzeum megnyitásától kezdve jelentős szerepet töltött be a város közművelődésében. Időszaki kiállítótermeiben évente 5—6 időszaki kiállítást rendeztek, felvállalva a kortárs művészet bemutatását is, tekintettel arra, hogy máshol erre nemigen nyílt lehetőség. De vegyük sorba a fontosabb közművelődési formákat és alkalmakat.

A városi könyvtár a múzeum épületében működött, az állománya a megnyitást követő években közel 40 ezer kötetre gyarapodott. Olvasóterem, kölcsönző működött itt amellet, hogy kezdettől fogva ellátta a tudományos segédkönyvtár szerepét is. 1952-től a Városi Könyvtár önálló helyet kapott, s a Déri Múzeumban a továbbiakban tudományos kézikönyvtár működött, múzeumi segédgyűjteményként. Jelentős a gyarapodása a cserekapcsolatok révén. Olyannyira, hogy segédkönyvtárként is meghaladja a korábbi 40 ezres állományt. Több, mint félezer a kül- és belföldi cserepartnerek száma, s ez évi 300 körüli gyarapodást jelent. A magyar kulturális élet legfontosabbnak számító periodikái is megtalálhatók és felhasználhatók a múzeumi tudományos kutatásban. 1971-től rendelkezik önálló könyvtárossal.

A Déri Múzeum díszterme 60 esztendő alatt igen fontos szerepet töltött be a város kulturális életében. A Csokonai Kör, az Ady Társaság, a Műpártoló Egyesület, a Tisza István Tudományos Társaság évente 20—30 előadást, konferenciát, tudományos ülést tartott itt, közismert tudósok, művészek, írók, költők részvételével.

A háború után ezen kulturális rendezvények alkalma, helye, szerepe, tartalma megváltozott ugyan, mégis — elsősorban önálló, és más intéz-

ménnyel (Egyetem, Kollégium, TIT, Múvelődési Központ, Levéltár, honismereti és helytörténeti bizottságok stb.) továbbra is jelentős, közérdeklődésre számot tartó eseményeket rendeztek itt.

Ebben jelentős szerepet játszott a Múzeumbarátok Köre, amely — ha nem is azonos intenzitással — 1927-től napjainkig igénylője, támogatója és szervezője a múzeumi programoknak. A szerepek megosztottsága mellett is fontosnak látszik, hogy a partnerekkel közös rendezésben, a remélhetőleg megújuló öntevékenységre támaszkodva, gyakrabban kínáljuk fel lehetőségeinket — konferenciák, tudományos ülések, népszerűsítő közművelődési alkalmak (tárlatvezetések, múzeumi séták, zenei rendezvények) a hagyományossá váló Tájak—Korok—Múzeumok mozgalom segítségével a közönségnek. Ezt a feladatot szolgálja a 15 évvel ezelőtt létrehozott közművelődési csoport, illetve osztály a múzeumi szervezetben.

Az *időszaki kiállítások* számát befolyásolják lehetőségeink változásai is. 1977 óta kevesebb kiállítóhely ad erre lehetőséget. Az anyagi feltételek is azt kívánják, hogy az eddigi 6—8 kiállítás helyett 4—5 szerveződjék, hosszabb nyitvatartással, mindenképp megfelelő rangon és színvonalon. 60 esztendő alatt — eltérő arányokkal és színvonalon — a Déri Múzeum valamennyi gyűjteményének sikerült bemutatkoznia több alkalommal. A hatvanas évektől kezdve az októberi Múzeumi és Műemléki Hónap évente 20—30 múzeumi rendezvény megtartását jelentette egészen 1989-ig, amikor ezt a hagyományt megszüntették. Annak érdekében, hogy új hagyomány teremtődjék a Műemléki (április 18.) és a Múzeumi Világnap (május 18.) köré szervezzük hagyományos rendezvényeinket, illetve arra törekszünk, hogy 30 nap dömpingje helyett az év minden részében érdeklődésre számot tartó kiállításokat és rendezvényeket szervezzünk.

Ecsedi István rövid néhány esztendő alatt a múzeumot és a múzeumi tevékenységet nemzetközileg tette ismertté. Ennek az ötvenes évek „zárt-sága” nem kedvezett. A hatvanas évek végétől újra felelevenedtek a *nemzetközi kapcsolatok*, s az akkori igazgató, *Dankó Imre* kezdeményező szerepe eredményesnek bizonyult. Előbb a bolgár és a lengyel kapcsolatok (Sumen illetve Lublin) elevenedtek meg, majd rendszeresebbé vált a nagyváradiakkal való együttműködés, *Varga Gyula* révén az erdélyi és vajdasági gyűjtőutakkal. A közelmúltban a csehországi Brnoval, s Litvánia muzeológusaival alakult ki tapasztalat- és kiállításcsere. A Déri Múzeum alkalmi együttműködést alakított ki pár éve az NSZK-beli Alsó-Szászországgal, a hannoveri központ és a magyar Múvelődési Minisztérium segítségével. Rendeztünk osztrák, finn, jugoszláv, iraki, lengyel és bolgár kiállításokat is.

Nincs mód itt a Déri Múzeum 60 esztendejének teljes áttekintésére. Arra sincs mód, hogy a prognózist felvázoljuk. A magyar múzeumügy újra átszervezés és átrendeződés előtt áll. Attól kezdve, hogy kik lesznek a fenntartók, egészen addig, hogy milyen lehetőségek teremtődnek a tudományos és közművelődési tevékenység számára, s hogy alakulnak az elvégezhető múzeumi munka belső arányai.

Bízunk abban, hogy egy olyan intézmény, amely alig több mint fél évszázad alatt kiharcolta polgárjogát, megőrizheti kultúragnarapító és -közvetítő szerepét, tudományos rangjának, helyi, országos és nemzetközi jelentőségének megfelelően.

Idézem az európai múzeumi szakirodalom jeles művelőinek gondolatát: „... a múzeum az emberiség találkozó helye, kollektív emlékezet, egy-egy közösség megnyilvánulásának színtere: olyan hely, ahol az adott közösség hétköznapi és szellemi életének története kulturális életrevalósága, valamint az a képessége tükröződik, amellyel történelmi múltját saját kora valóságához tudja kapcsolni.”²⁸ Debrecen város Déri Múzeuma történetével biztosítja ezt korunkban.

A Városi Képtártól a Medgyessy és Holló Emlékmúzeumig

Balkay Pál festőművész 1819-ben cikket írt a Tudományos Gyűjteményben „A Kép-írásról, annak gyakorlásáról és betségéről”. Ebben négy nevezetes magyar képgyűjteményről emlékszik meg, így Fáy Jánoséról is, aki ekkor Debrecen város szenátora, 1822-től pedig polgármestere lett. Ki-nevezésekor így jellemezték a Magyar Kurir című lapban: „*Tudományos ízlését válogatott könyv, kép és pénzgyűjteménye eléggé dicséri*”. Ezt a véleményt csak kevés debreceni ember osztotta, így a Kollégium tanárai, Szentgyörgyi József orvos, Simonffy Sámuel, majd Rakovszky Dániel főbíró, akik maguk is készíttettek magukról és családtagjaikról portrét Fáy és Kazinczy segítségével, közvetítésével. Kazinczy rokona, barátja volt Fáy-nak, Bécsből több mű eladását, vételét, másolását és megrendelését közvetítette. Katalogizálni kívánta a gyűjteményt, amelyet 1824-ben így mutatott be a Kedveskedő című lap közönségének: „*engem itt a város consulának, tekint. Fáy János úrnak, nekem kedves rokonomnak és régi kedves barátomnak-, tek.Nagy Gábor prókátor úrnak kincseik foglalának le, és sok napokig . . . (Fáy) olajfestései házánál és a piaristáknál, egy kereskedőnél (vannak). Itt Gaudenzio Ferrarinak egy igen szép Nativitas-a, melyet egy szenvedő Idvezítője és Juditja (egészít ki).*” Kazinczy és Balkay említi még Lazzarini: Cato halálát, Domenichino: Szenvedő félfiguráját, K. Chirstian Brand: Tél szánkózóval, Kupeczky: Ébredő fiatalember című műveit. Sajnos, a gyűjtemény szétszóródott Fáy halála után, nem tudni, mi volt benne eredeti, mi másolat.

Fáy előtt Kazay Sámuel foglalkozott műgyűjtéssel Debrecenben. Gyűjteményét *Zoltai Lajos, Balogh István*, de még *Jókai Mór* is leírta (igaz, romatnikus módon, a művészet szabadságával élve, korban összehozta a két generációval korábban élt Mányokit Kazayval az „Egetvívó asszony-szív” című regényében). Kazay gyűjteménye a Református Kollégiumba került, s ma már nem azonosítható egyetlen festmény sem gyűjteményéből. A Déri Múzeumban lévő Arany Egyszarvú patika festett szárnyai azonban bizonyosan Kazay megrendelésére készültek. Igaz, ezeket a Piacz utcai Arany Angyal patika számára festette a nagyszebeni Johann Weisz (1728—1774), de 1773-ban a Czegléd utcai Arany Egyszarvúhoz patikába kerültek át, mivel Kazaytól Zeininger Antal vette meg a berendezést. Mint tudjuk, ekkor Kazay teljes könyv-, érem- és képgyűjteménye is a Református Kollégiumba került. Itt már a XVIII. század végén megkezdődött az arcképcsarnok kialakítása. Adományok alapozták meg, de a XIX. század elején már tudatos gyűjtés, megrendelés jellemezte. Előbb bécsi, pozsonyi, nagyszebeni, nagyvárad, kolozsvári, pesti mesterek és a Pesten, majd Eperjesen élő dán Jakob Stunder festette meg az egyház püspökeinek, kursorainak, jótévknek (fejedelmeknek, adományozóknak) és a kollégium

tanárainak arcmásait, később már a kollégium neveltjei, így Kiss Sámuel, Kármán János, Dosnyai Károly, Kiss Bálint, Ecsedi Samu. A XIX. század elején már ott állt a kollégiumban Apafi Mihály, Bocskai István, Mária Terézia, II. József, I. Ferenc, Domokos Lajos, Hatvani István, Maróthi György, Szilágyi Sámuel, Péchy Imre, Budai Ézsaiás, Kazinczy Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám arcmása. Ezt követte a 30-as, 40-es években Kiss Bálint I. Rákóczi György, Péczely József, Récsy János, Rakovszky Dániel, V. Ferdinánd portréja, majd Dosnyai Károly Szoboszlai Pap Istvánról, Sárváry Pálról, Simó Ferenc Bethlen Gáborról, Ecsedi Samu Popovics Thököli Száváról festett arcmása, Orlay Petrics Soma egész sor portréja. Később Burszky István, Barabás Miklós, Györgyi Giergl Alajos, Szobonya Mihály, Than Mór és Benczúr Gyula gyarapította az arcképcsarnokot, amelynek darabját a kollégiumban és a püspöki palotában helyezték el.

Mint hazánkban általában, Debrecenben is későn alakult múzeum, ill. képtár. A vidéki múzeumok a Szépművészeti Múzeum letéti anyagára számíthattak, így nyílt a századfordulón képtár Szegeden, Marosvásárhelyt, Aradon és Nagyváradon, majd 1919-ben Debrecenben is. Debrecen kultúr-tanácsnoka, Csűrös Ferenc járt el Petrovics Elek főigazgatónál, aki Felvinczi Takács Zoltán képtár igazgatóval együtt rendezte be a debreceni képtár anyagát 87 darabos letéttel. Ennek fele XIV—XVIII. századi olasz, németalföldi, francia táblakép volt, másik fele magyar munka a XIX—XX. századból. Láthatta a közönség a német H. Aldegrever: Lót és lányai, Lucas Granach: Heródiás, Philip Roos: Állatok, a holland G. Terborch: Férfi arckép, C. Netscher: Női arckép, H. Saftleven: Barlang belseje, az olasz Sano di Pietro: Salome tánca, Spagna: Szeráf fej, Sodoma (G. A. Bazzi): Cirenei Simon Krisztus kereszttjét viszi című képeit, a francia Clade Vermet: Kikötő, a cseh Jan Kupeczky: Férfi arcképe az osztrák B. Grundemann: Tavasz című festményeit, Sienai, velencei, flamand mesterek munkáit.

A magyar művészek közül Adler Mór, Madarász Viktor, Munkácsy Mihály, Lotz Károly, Szemplér Mihály, Than Mór, Wagner Sándor, Liezen-Mayer Sándor, Szinyei Merse Pál, Mészöly Géza, Bosznay István, Deák Ébner Lajos, Kernstok Károly, Iványi Grünwald Béla, Hegedűs László, Koszta József és mások művei álltak a három teremnyi képtárban. Érdekes megfigyelni, hogy a rendezők már ekkor figyelembe vették a helyi jelleget, így elhozták Wagner Sándor, Tölgyessy Artur, Vastag Géza hortobágyi képeit, Bosznay, Peske, Lotz alföldi, pusztai jeleneteit. Két igen kedvelt festmény azóta is itt maradt, letétként: Jankó János: Csokonai a lakodalomban és Tölgyessy Artur: Délibáb a pusztán című festménye. Bizonyos művek a következő letétnél is vissza-visszakerültek, így él a köztudatban ma is az, hogy a Déri Múzeum tulajdona Munkácsy Levelet olvasó nő, Monceaui park, vagy Kernstok Károly: Agitátor a gyár kintjában című műve, sőt (a Művészeti Lexikon szerint!) Iványi Grünwald Anarchisták című képe is.

Az első teremben olasz, a másodikban németalföldi, német, francia, a harmadikban a magyar „akadémikus”, a negyedikben a naturalista, az ötödikben az „impresszionista” festők műveit sorolták a rendezők. A 87 darabos letéti anyagot a Városi Múzeum helyi vásárlású és gyűjtésű művekkel egészítette ki. A Muraközy, Simonffy, Sillye, Komlóssy, Könyves-Tóth családotól egész sorozatot gyűjtött *Löfkovits*, ezt egészítette ki később Sárváry Róza harminc darabos hagyatékának debreceni arcképcsarnoka. Ehhez járult a Debreceni Műpártoló Egyesület és a Kereskedelmi és Ipar-kamara letétje, ajándéka. Tudvalévő, hogy az 1901-ben alakult Debreceni

Műpártoló Egyesület — bármilyen szerények voltak is körülményei — minden évben vásárolt egy-egy festményt az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat vándorkiállítására anyagából, így a falakon volt és azóta is ott van a műpártoló egyesület letétjeként Fényes Adolf: Parasztlány című olajképe.

A Tanácsköztársaság ideje alatt, 1919. április 14-én átadott állandó képtár pár napig tarthatott csak nyitva, a román megszállás alatt szünetelt. 1920. március 17-étől vasárnaponként várta látogatóit, 1921-től csoportokat már hétköznap is fogadott. Később katalógus és ismertető cikkek jelentek meg a képtárról. 1920-ban, kilenc hónap alatt, 6486 látogatója volt a képtárnak, 1921-től meghaladta az évi 7000-et. Ekkor, a 20-as évek elején nagy lendületet adott a debreceni múzeumügynek, így a képtár jövőjének is, *Déri Frigyes* feltűnése. Kedvező időben érkezett ajánlata: a kulturális kormányzat mindent megtett, hogy a kiszakadt kulturális központok közül irodalmi téren Nagyváradot, képzőművészeti vonatkozásban Nagybányát helyettesítse Debrecen. Különösen a klebelsbergi kultúrpolitika szorgalmazta, hogy Debrecen Kelet-Magyarország kulturális központja legyen. A felépülő Tisza István Tudományegyetem mellett a kultúra másik nagy fellegvára, a Déri Múzeum, igazi kultúrpalota lett. Erre utalnak Rabinovszky Máriusznak 1933-ban leírt sorai: „A Déri Múzeum a Hajdúság népszerű kulturális centruma lett. Évente tízezrek látogatják, a környező tanyákról beözönlő ünneplők éppúgy, mint az egyszerű városi polgárok. A múzeum kitűnő szemléletességgel elrendezett archeológiai, néprajzi és művészeti anyaga a pompás, kényelmes előadóterem s a két kiállítóhelyiség bő lehetőséget nyújt hatékony művészeti népszerűsítő tevékenység számára.”

Déri már a tízes évek elején ismert gyűjtő volt, aki több magyar múzeumnak, így Pécsnek is ajándékozott egy-egy festménykollekciót, s abban a reményben vásárolt, hogy Bajának adja át gyűjteményét. Különösen figyelte Munkácsy műveit: 1913-ban a Pisko aukción vásárolta meg 15 000 koronáért a Golgota színvázlatot, a Szemere gyűjteményből a Búsuló betyárt, s 1916-ban, egy angol—magyar konzorciumtól az Ecce Homo-t. Támaszkodott a bécsi képtárak szakértőire, az akadémia tanáira és magyar szakemberekre, így ifj. Gonda Bélára is. Az ő segítségével szerezte meg Székely Bertalan, Paál László, Barabás, Borsos, Kupeczky, Mányoki képei egy részét. Igaz, a Szinyei-Merseként számontartott festményről már maga is megírta kéziratot katalógusában, hogy hamisítvány, s később, 1925-ben *Lázár Béla* több festményről, így Mányokiként számontartott férfi arcképről is kiderítette, hogy korábbi. Leszámítva pár szerzői tévedést, illetve hamisítványt, a Déri hagyaték képtári anyaga elsőrendű művekből áll. Ebből a hagyatékból, valamint a Szépművészeti Múzeum letétjéből rendezte be a múzeum második képtárát, immár a zűj épület emeletén, *Petrovics Elek* és *Rózsaffy Dezső* 1929—30 fordulóján. Volt azonban egy másik része is a képzőművészeti bemutatónak: a kupolateremben berendezett kortárs szobrászati kiállítás (Medgyessy Ferenc, Pátzay Pál, Pásztor János, Lux Elek, Mészáros László, Ferenczy Béni műveivel) és a képtár 20. századi termei Szinyei Merse Pál, Fényes Adolf, Ferenczy Károly, Iványi Grünwald Béla és a debreceniek (Holló László, Gáborjáni Szabó Kálmán, Balczér György, Toroczkai Oszwald, Dienes János, Senyei Oláh István, Bakoss Tibor, Pálffy József, Káplár Miklós) festményeivel. A Szépművészeti Múzeum kortárs művészekről is szerzett letétet a Déri Múzeum számára, s eladást, megrendelést is közvetített.

Ecsedi István egyik Petrovicznak írt leveléből kiderül, mennyire maradi a debreceni ízlés: „Hónapokkal ezelőtt Rózsaffy Dezső dr. úrral beszélgettiün karról, hogy Ferenczi (sic!) Béni szobrászművész úrnak méltóságod megrendelésére küldött női aktja annyira el van torzítva és annyira beteg, degenerált nő benyomásait kelti a nézőben, hogy ezt a debreceni múzeumban levő sok szép szobor közé, vagy a múzeum előtt levő szép parkban elhelyezni nem lehet... Méltóztassék ezt a szobrot egy jobbal kicserélni.” Nem célunk Ecsedit mentetgetni, még akkor sem, ha hervadhatatlan érdemei voltak Káplár Miklós támogatásában. Azt azonban el kell ismerni, hogy tett erőfeszítéseket a képzőművészeti gyűjtemény gyarapításában. 1930 tavaszán például levélben kereste fel a város vezetőit, gyár- és irodatulajdonosait. Ezt írta dr. Versényi Tibor bankigazgatónak: „Debreczen sz. kir. város kisplasztikai gyűjteménye részére Petrovics Elek a Szépművészeti múzeum igazgatója négy darab kis bronz szobrot küldött és ajánl megvételre. Kettőt az István malom vett meg a Múzeumnak. Még kettőre kellene Maecenas. Szép két szobor

1. Pásztor János: Ad astra,	ára: 700 pengő
2. Szentgyörgyi István: Az álarc	ára: 500 pengő

Ezenkívül Debreceni Tivadar helybeli szobrász »Merengő« c. szobrát megöntetném bronzba a múzeumnak. Tisztán az öntés és felállítás ára 900 pengő;

A város oly óriási áldozatot hozott a múzeumnak, hogy teljesen kimerült. Most Téged kérlek, hogy nagy művészi ízlésű agilitásoddal hass oda, hogy az Első Debreceni vagy a Tébe ezt a 2.100 pengőt áldozza a Múzeumnak, amely méltó Debrecen nagy múltjához és európai viszonylatban is kiállja a kritikát.

A bankok megvásárolták a két szobrot, Beszédes és Reményi egy-egy plasztikáját pedig az István Malom ajárdékozta a múzeumnak. A múzeum mecénáskereső munkájában segített Békés István is, aki ezt írta az 1930-as jubileumi kiállítást méltató cikkében: „Lenn a földszinten a Műpártoló kiállítása, fenn az emeleten a múzeum képtára. Abban részecske: debreceni festők. És megint ebben néhány debreceni festő alig egy-egy képpel. Persze erről a Déri Múzeum nem tehet. És hogy a múzeum grafikai részében a debreceniek közül csupán Haranghy szerepel két lappal. Holott például G. Szabó Kálmán vagy Vadász Endre metszeteiből igen olcsón, pengőkért lehetne még szép kollekciót összehozni. Talán ahhoz sem kellene sok pénz, hogy egy-egy debreceni kiállítás egy-egy darabját megszerezhessük a múzeumnak. Az élő festők olcsók és a megvásárolt kép ára egyenesen kultúrát teremt. Ebben a nyomorúságos világban is ki kellene találni valamit, hogy ezt a gyönyörű Déri-múzeumot ne csak néprajzunk, hanem a képzőművészeti kultúránk letéteményesévé is tegyük. Például: harag ne legyen belőle — a debreceni bankok áldozhatnának 100—200 pengőt évenként és bankonként erre a célra. Majd később — lesz tán még jobb idő, vállalatok és magánosok is százpengőket, tízpengőket, egypengőket, a művészeknek kenyer, az egész városnak, mindenkinek kultúra és ingyen gyönyörűség”.

A gyűjtőmunkát a Budapesten élő Medgyessy Ferenc is segítette, aki 1930-ban Beszédes László, Mészáros László szobrai, Egry József, Rippl festményeit ajánlotta megvételre. Az Ó Kis lovas-át a Magyar Aszfalt Rt. ajándékozta Debrecennek. Dekovits és Tornyai műveit így ajánlotta Medgyessy Sőregi János igazgató figyelmébe, 1937-ben: „Küldök neked egy sorozat Derkovits grafikát... Férfias, markáns és kifejező vonalai a leg-

elsőrendűvé teszik. Nagyon érdemesnek tartom, hogy a múzeum megszerezzen belőlük egy párat . . . A magyar grafikának a legértékesebbjei közé tartozik.” „Ezeket (a Tornyai képeket) választottam ki a gyűjteményből. Még hogyha van is a múzeumnak T.kép. nem olyan karakteres és kifejező, mint ezek . . . különösen a boglyás tájkép, amit a legszebbnek találok. Ha a múzeum megszerezhetné — most még lehet. Később már nem juthatsz hozzá.” Szerencsére Sőregi megfogadta a szobrász tanácsát, s Tornyai „Nagy borulás” című műve ma is ott függ a képtár falán.

Hogyan jellemezhetjük az 1930—1944 közötti múzeumi gyűjtést? Mint a kiállítások esetében: itt is a koncepció hiány és kiszolgáltatottság érvényesült. A múzeumnak nem volt pénze, a város pedig részben valóban kimerült a Déri Múzeum felépítésével, részben saját vezetői ízlése szerint vásárolt. Ez az időszak a maga mély gazdasági válságával különben sem kedvezett a művészeteknek, egyáltalán a műpártolásnak. A múzeum szinte nem is vásárolt: a helyi festőktől csak terembér fejében gyűjtött, de így is szerzett egy-két képet Ilosvai Varga Istvántól, Boross Gézától, illetve Vadász Endrétől, Gáborjáni Szabó Kálmántól, Félegyházi Lászlótól, Hollótól. A Múzeumbarátok Köre, ha szerényen is, segítette a Déri Múzeumot: Burszky István, Mezey Lajos, Pólya Tibor, Pálffy József, Káplár Miklós, Hegedűs László, Margitay Tihamér egy-egy vásznát vásárolta meg. A harmincas években Déri Frigyes öccse, Kálmán küldte haza Münchenből 11 olajképét, Déri Miksa pedig két olajképet ajándékozott. Boros Jenő ezredes az USA-ból egy 17. sz.-i holland modorú, lovas hadvezért ábrázoló reprezentatív művét küldte haza. A Múzeumbarátok Köre elnöke, Sesztina Jenő Molnár József tájképét, Rombauer János Férfi arcképét adta át a múzeumnak, Ary Lajos városi főszámvevő pedig Vaszary János, Bernáth Aurél, Rudnay Gyula, Holló László egy-egy fontos művét hagyta a Déri Múzeumra. Ez az 1947-es hagyatéki átvétel már átvezet a következő korszakhoz, amelynek képzőművészeti gyűjtőmunkájáról több évkönyv tanulmányban és az Én Múzeumom sorozat egy kötetében írtam már, ezért csak rövid áttekintést adok itt és most.

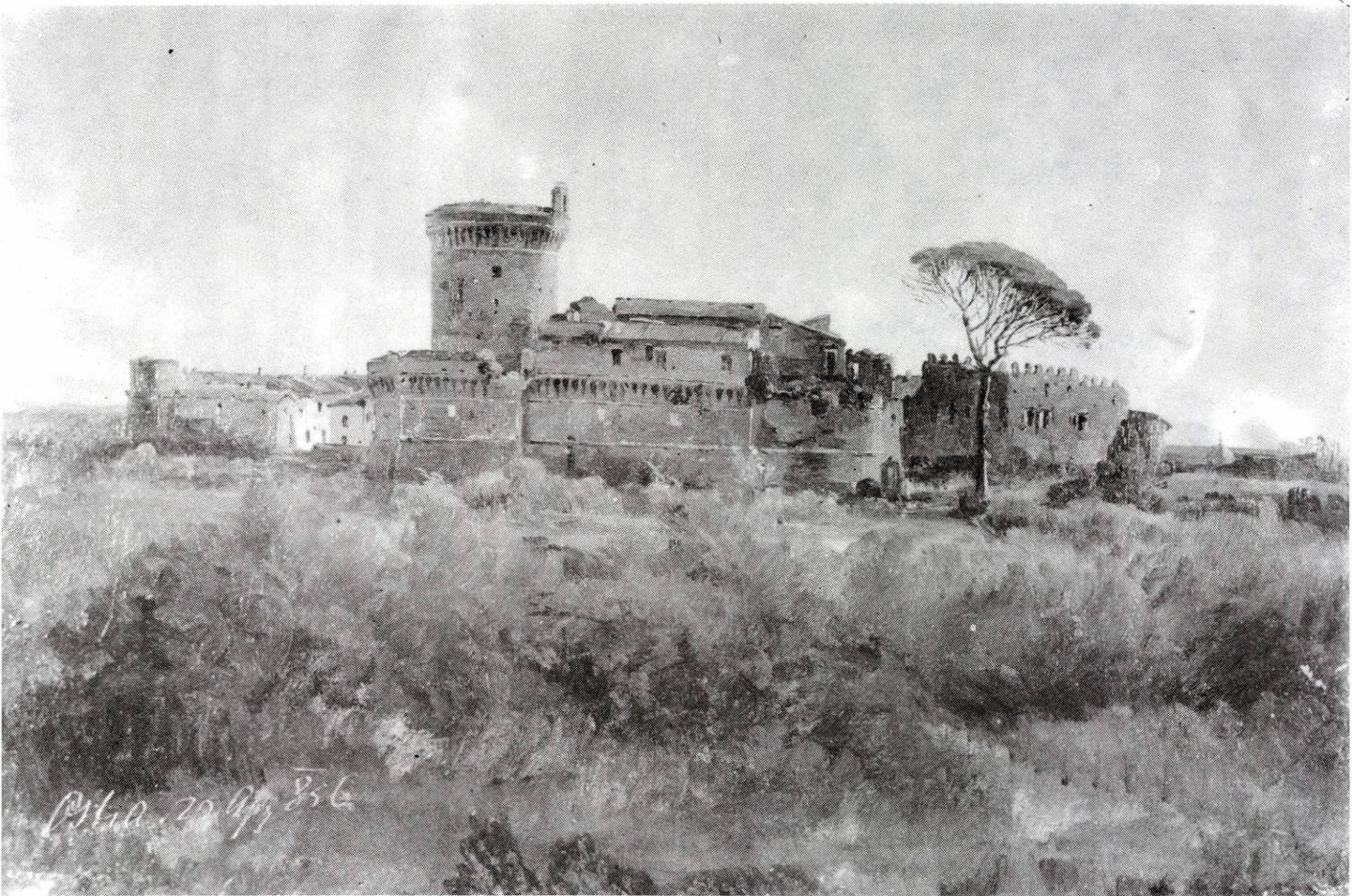
A háború után 1951-ben nyílt meg ismét a képtár egy része, amelyet 1954-ben hat teremnyi anyaggá bővítettek. Többszöri átrendezés, időszaki kiállítások kedvéért történt lebontás, megbolygatás, majd felújítás után 1977 óta áll a jelenlegi régi és új képtár, amelyben a régi képtár gerincét változatlanul a Déri gyűjtemény jelenti. Ez a gyűjtemény, különösen a Munkácsy terem a közönség által leglátogatottabb rész, s most, Munkácsy halálának 90. évfordulóján, születésének közelgő 150. évfordulóján ezt jó látni. Míg a XIX. századi magyar anyag szinte minden jelentős mestertől és iskolától tartalmaz fontos műveket, a XX. századi képtár csonka, jelzi azokat a 10-es, 20-as évektől folyamatosan meglévő kihagyásokat, amelyeket talán soha nem lehet jóvá tenni. Nincs a múzeumnak Csontváry, Gulácsy, Aba-Novák festménye, s a Nyolcak és aktivisták csoportja is csak szerényen képviselt. Szerencsére, a 60-as, 70-es években sikerült egy-egy Derkovits, Márffy, Czigány, Orbán, Berény, Czóbel művet megszerezni. A kortárs művészet gyűjtése anyagiak híján esetleges: jórészt minisztériumi és tanácsi ajándékokból áll. A szobrászati anyag még hiányosabb: nincs a gyűjteményben Ferenczy István, Izsó Miklós, Fadrusz János, Beck Ö. Fülöp szobor, nem beszélve a XX. századi alkotókról. Megvalósult azonban a Medgyessy Ferenc emlékmúzeum, amelynek állandó kiállításán több mint száz bronz, márvány, kő és terrakotta szobor látható, s ehhez járul még a Debrecen terein, középületein az évek során kialakult „véletlen”, de kiváló szabadtéri múzeum, amelyhez kell, hogy közünk legyen. S meg-

valósult Holló László és felesége, Maksa Olga akaratából a Holló László emlékmúzeum, mely a Déri képtár, az új magyar képtár és a Medgyessy Múzeum mellett a város nagy büszkesége. Ha ezt kiegészítené még egy régóta tervezett kortárs galéria, ill. debreceni galéria, nyugodtan mondhatnánk: a Déri Múzeum — szerény lehetőségeihez mérten — megtette a magáét a művészetek népszerűsítésében, értékeink közönség elé tárásában.

Kiss Sámuel: Felesége és gyermeke arcképe

Ligeti Antal: Ostia városának látképe (1856)

Medgyessy Ferenc: Hunyadi János (1951)

Holló László: Vesszőhántó lányka (1929)

Balogh István: A Debreceni Református Kollégium gyűjteményeinek keletkezése = Zádor—Szabolcsi: Művészet és felvilágosodás. Bp. 1978. 585—610.

B. P. [Balkay Pál]: A Képirásról, annak gyakorlásáról és Betséről = Tudományos Gyűjtemény, 1819. II. 58—74.

Békés István: A Debreceni Műpártoló Egyesület 30 éves jubileumi kiállítása a Déri Múzeumban = Debreceni Független Újság, 1930. június 1. 3—4.

Dankó Imre: Adatok Déri Frigyes műgyűjtéséhez = Déri Múzeum Évkönyve, 1976. (A továbbiakban: DMÉ) Debrecen, 1977. 411—417.

Déri Múzeum kiállításvezetői 1930, 1939, 1968, 1978.

Déri Múzeum Képtára. (Összeáll. *Telepy Katalin* és *Balogh István*.) Debrecen, 1954.

Héthy Zoltán: A Debreceni Múzeumbarátok Körének története 1927—1949. = DMÉ, 1972. Debrecen, 1973. 563—596.

Kazinczy Ferenc: Töredék egy Utazó Leveléből = Kedveskedő, 1824. III. 73—78.

Kazinczy Ferenc Levelezése I—XXI. (Kiadta *Váczy János*.) Bp., 1890—1911.

Sz. Kürti Katalin: Holló László és Medgyessy Ferenc hagyatéka a Déri Múzeumban = DMÉ, 1979. Debrecen, 1981. 353—396.

Uő.: Medgyessy Ferenc és Debrecen. Debrecen, 1981.

Uő.: Négy évtized képzőművészeti gyűjtőmunkája a Déri Múzeumban (1945—1985) = DMÉ, 1983—84. Debrecen, 1985. 475—496.

Uő.: Debrecen képzőművészete 1919—1944. Debrecen, 1986.

Uő.: Perdöntő festmények = Múzsák, 1987. 3. sz. 3—4.

Uő.: A Debreceni Déri Múzeum képtára = Művészet, 1987. XXVIII. 1. sz. 38—42.

Uő.: Az Én Múzeumom. 19—20. századi festészet a Déri Múzeumban. Bp., 1984.

Uő.: Munkácsy Mihály Krisztus triológiája. Bp., 1989.

Uő.: A Református Kollégium és a képzőművészetek (1790—1848) = DMÉ, 1988. (Sajtó alatt.)

Nn.: A Városi Képtárról = Debreceni Független Újság, 1920. december 10. 3.

Nn.: A Városi Képtár kincsei = *uo.*, 1921. október 23. 4.

Nn.: A Debreceni Déri Múzeum = Képzőművészet, 1930. IV. 31. sz. 131—134.

Nádai Pál: A Debreceni Déri Múzeum = A Műgyűjtő, 1928. II. 276—278.

Rabinovszky Máriusz: A debreceni Ady Társaság képzőművészeti kiállítása = Nyugat, 1933. 26. évf. 380—381.

Takács Béla: Kollégium múzeumai = A Debreceni Református Kollégium története. Debrecen, 1988. 499—533.

A Városi Múzeum XIV. évi jelentése, 1918. Debrecen, 1919. 1—3.

Zoltai Lajos: Fáji Fáy János, a könyv- és műgyűjtő debreceni polgármester (1773—1833) = Déri Múzeum régészeti osztályának ismeretterjesztő közleményei 8. füzet. Debrecen, 1936.

**A Déri Múzeum néprajzi gyűjteménye
és a Déri György ezredes Néprajzi Múzeum**

A Városi Múzeum néprajzi gyűjteményének az alapját az 1900 évi párizsi világkiállításra Debrecenből kiküldött, majd onnan hazaérkezett mintegy félszáz néprajzi tárgy képezte. A *Löfkovits Arthurtól* származó alapgyűjteményből is mintegy 200 darab kerámia később a néprajzi gyűjteménybe került. Amikor 1904-ben *Zoltai Lajos* elkezdte az addig összegyűlt tárgyak leltározását, a „Néprajzi Osztály” számára külön leltárkönyvet indított. Igaz, csak a 32. sorszámig jutott el, akkor a leltározás itt megszakadt. Majd 1906-tól mostmár egységes, úgynevezett „szaporodási” leltárkönyvet kezdett vezetni, amelyben ugyan külön rovatot kapott a „néprajzi törzsállomány”, de a sorszámozás folyamatosan történt, együtt a többi gyűjteménnyel.

Ha az 1906—1911-ig vezetett „szaporodási” leltárkönyveket lapozzuk, szembetűnik az a koncepciózus múzeumszervezés, melyet *Zoltai* képviselt. Kétségtelen, hogy az évi több ezres gyarapodásnak csak kisebb része — mintegy 10—15⁰/₀-a — képezi a néprajzi törzsállományt, de ez is évi 350—400 darab tárgyat jelent, amiből 1911-re már 2100-ra gyarapodik a néprajzi gyűjtemény. Azt hiszem, korát megelőző szemléletre vall, hogy *Zoltai* a néprajzi tárgyakat is történelmi forrásként kezelte. Így következetesen együtt gyűjtötte a tárgyakat a hozzájuk tartozó írásos dokumentumokkal, oklevelekkel, feljegyzésekkel. (Sajnálatos, hogy később, az 1960-as években az iratokat a tárgyaktól elszakítva átadták a levéltárnak, ezzel súlyosan megsértve a már rég ismert provenientia elvét).

Zoltainak jellemző gyűjtési módszere volt a levelezés. Falusi papokkal, tanítókkal, iparosokkal, kereskedőkkel tartotta a kapcsolatot, s ezeket igyekezett meggyőzni a múzeumok fontosságáról. A társadalmi gyűjtés segítése érdekében kiadatta *Boldizsár Kálmán*: „Tájékoztató népeleti tárgyak gyűjtői számára” című munkáját, mely ugyanabban az évben, 1906-ban jelent meg, mint *Bátky Zsigmond* „Útmutató”-ja. Szinte állandó ügynökei voltak *Mendelovics Lajos* és *Polacsek Ferenc* régiségkereskedők, de előszeretettel látogatta a debreceni zsidógót is, s ott az alkalmasnak vélt tárgyakat megvásárolta. *Zoltai muzeológiai* tevékenységét még azért is ki kell emelni, mert igen nagy súlyt helyezett a precíz leltározásra. Ahol úgy gondolta, hogy a tárgyak leírása nem elég világos, ott le is rajzolta azokat. E rajzok lényegében a tárgyfotót helyettesítették.

A néprajzi gyűjtemény történetében fontos fejezet kezdődött 1912. január 12-től, amikor *Ecsedi István* „tanítóképezdei tanárt” tiszteletdíjas múzeumörként alkalmazták a múzeumban. *Balogh István* életrajzi munkájából tudjuk, hogy *Ecsedi* ezekben az években „a néprajz vonzásában”

élt, hatalmas energiával gyűjtötte a Hortobágy monográfia anyagát. Ennek érdekében sokat utazott, s természetesen útajairól legtöbbször tárgyi anyaggal tért haza. Különösen az első év mutat számottevő gyarapodást: 1912 év végéig 519 darab néprajzi tárgyat leltároztak be. Később — a leltárkönyvek tanúsága szerint — Ecsedi tárgy-gyűjtő buzgalma alábbhagyott, vagy legalábbis nem egyenletes.

1911-től a Városi Múzeumban új leltározási rendet vezettek be. Ismét visszaállították az „osztályokat”, így az „V.” sorszámot örökölt „*Néprajzi Osztály*” is új leltárkönyvet kapott, melynek gondozását feltehetően *Ecsedi Istvánra* bízta. A bejegyzések azonban arról tanúskodnak, hogy a leltározást még évekig elsősorban *Zoltai Lajos* végezte. Jellemző, hogy *Ecsedi* négy éves frontszolgálat, sebesülése alatt is, *Zoltai* jóvoltából a néprajzi gyűjtemény tovább gyarapodott. Tudjuk, hogy 1915-ben — *Seemayer Vilbald* közreműködésével — készül el a Hatvan u. 23. szám alatti új korszerű kiállítás, melyben már a néprajzi anyag is méltó helyet kapott. Igaz, hogy az 1916-os román támadás, majd az 1918—1919-es forradalmi események miatt a múzeumügy is megtorpan, de 1920. május 5-től a *Déri Frigyes-féle adomány* bejelentésével elkezdődött a Múzeum új korszaka.

1920—1930 között azonban a néprajzi gyűjtemény nem mutat számottevő fejlődést. A *Déri Frigyes-hagyaték* csak néhány darab néprajzi tárgyat tartalmazott. *Ecsedi István* ebben az időben tudományos karrierjének megalapozásán fáradozott: sokat utazott külföldön, megszerzi az egyetemi magántanári tudományos fokozatot, rengeteget ír, publikál. Erre az időre esik a tiszántúli halászattal, vadfogással kapcsolatos kutatása is, amely során elég sok időt tölt terepen, de ahhoz képest nem teljes a gyűjtemény, amit a múzeumba behozott. Hozzá kell tenni, hogy a meglehetősen romlandó tárgyak egy része később a múzeumi raktár beázásai miatt megsemmisült.) 1920—1930 között az évi gyarapodás átlaga nem haladja meg a 150 darabot. 1929-ben, a *Déri Múzeum* megnyitása előtt a néprajzi gyűjtemény alig haladja meg az ötezer darabot. Ez még nem lenne baj, de — a kiállítást előkészítő *Viski Károly* szerint — nagyobb gond, hogy nem elég átfogó az anyag ahhoz, hogy az új kiállításban Debrecen és a táj néprajzát méltóan reprezentálná. Ez ellen *Ecsedi István* tiltakozott, de a leltárkönyvek alapján mi is úgy látjuk, hogy nem volt jelen a gyűjteményben a táj teljes néprajza: igen hiányos a paraszti népviselet, a földművelés, állattartás eszközkészlete, a háztartás, bútortartás, kerámia. A népművészetből is elsősorban a Hortobágy pásztorvilága dominál. Talán néhány iparosműhely tárgyi anyaga mutat teljességet. Mentségül szolgálhat, hogy lényegében sohasem határozták meg a Városi majd *Déri Múzeum* gyűjtőkörét a muzeológusok mindig csak „ad hoc” jelleggel gyűjtöttek.

1930. május 25-én megnyílt a *Déri Múzeum*, s első igazgatója *Ecsedi István* lett. A következőes múzeumgyarapító *Zoltai Lajos* és a mecénás *Löfkovits Arthur* nyugalomba vonult. A belépő új munkatársak, *Sőregi János*, majd 1932-től a „díjtalan gyakornok” *Balogh István* pályájukat tudományos kutatásokkal igyekeztek megalapozni, így a tárgy gyarapítás továbbra sem volt elég látványos. A gyűjteményt *Ecsedi* igyekezett külföldön is népszerűsíteni. 1931-ben maga is résztvett Helsinkiben a IV. Finnugor Kongresszuson, s ott — nagyjából a *Déri Múzeum* anyagából — egy magyar szobát rendezett be. Még ugyanebben az évben a Tokiói Császári Múzeumnak ajándékozott 16 darab néprajzi tárgyat és 24 fényképet, melyért aztán 134 darab japán emléktárgyat kaptak cserébe. 1935-ben a hortobágyi csárda három szobájában a pusztai életét bemutató kiállítást készítenek, mely később a pásztor-múzeumnak lett az alapja.

Ecsedi István 1936-ban bekövetkezett halála után, 1937-ben lép a múzeum szolgálatába *Lükő Gábor*, és *Balogh István* is állandó státuszt kap. Erre szükség is volt, mert a múzeum új korszak előtt állt. 1936. december 28-án az új igazgató *Sőregi János* egy levelet kapott, melynek feladója *Déri György* nyugalmazott ezredes, *Déri Frigyes* legfiatalabb testvéröccse. *Déri György* kéri *Sőregit*, hogy alkalomadtán tekintené meg a budapesti lakásán lévő néprajzi gyűjteményét. *Sőregi* „számos munkájára” hivatkozva ekkor még kimentette magát, s csak három hónap múlva, 1937. március 31-én küldte el *Lükő Gábort* a gyűjtemény megtekintésére. Ekkor derült ki, hogy *Déri György* felajánlaná néprajzi gyűjteményét Debrecennek, ha a város vállalná annak kiállítását.

Megkezdődtek a tárgyalások, aminek végeredményeként a város, *Sőregi* igazgatóval egyetértésben a Fűvészkert utcai raktárépület első emeletének 6 szobáját ajánlotta fel, a hozzá tartozó folyosórésszel. A felújításhoz 64 102 Pengőt szavaztak meg. Így 1938. május 8-án *Déri György* és felesége *Müller Ilona* aláírták az ajándékozási szerződést, novemberig az átadással kapcsolatos minden hivatalos ceremóniát elvégeztek. 1939 nyarán befejeződött az épület felújítása: a múzeum bejárata a zenepavilonból megközelíthető függőlépcsőn volt elérhető. A kiállítás terveit *Györffy István* és *Viski Károly* hagyták jóvá. Az ő javaslatukra a népviseletekhez 36 darab „karakteres” bábut rendeltek, melyek fej maketteit *Endrő Margit* kerámiaművész tervezte meg.

A gyűjteményt 1940. június 4-én szállították Debrecenbe. A *Déri György* által összeállított leltárkönyv szerint 2318 darab tárgyról van szó, de ez a leltár nem pontos, mert egy-egy szám alatt néha több tárgy is szerepelt. Az 1972. évi revízióknak szerint az eredetileg átvett tárgyak száma meghaladta a 3000 darabot. (Egészen pontos számot azért nehéz megállapítani, mert pl. a viselet együttesek hol egy-, hol több szám alatt szerepelnek.) A *Déri György* gyűjteménynek a legfőbb értéke nem is a tárgyak számában van. Mindenekelőtt fontos, hogy gyűjtőköre az egész Kárpát-medencét átfogja. De még ennél is fontosabb, hogy a magyar népművészetnek olyan ritka értékeit tartalmazza, amelyeket a későbbi gyűjtések már alig pótolhattak. *Déri Györgyöt* általában nem a kultúra összefüggő tárgyegyütteseinek értékelték, hanem a különleges értékkel bíró egyedi darabokat kutatta. Nem „néprajzos”, hanem „műgyűjtő” volt, aki különleges ízléssel tudta kiválogatni a népművészet legszebb remekeit. A leltári jegyzékből úgy tűnik, hogy elsősorban a kerámia és a textíliák érdekelték. Ezek között szép számmal vannak XVII—XVIII. századi darabok, melyek országos múzeumainkban is ritka példányok. De nem kisebb értékűek a gyűjteményben található népi bútorok, fa, ón, üvegtárgyak sem. Az is jellemző, hogy nemzeti elfogultság nélkül gyűjtötte az itt élő más nemzeti-ségű népek népművészeti kincseit is.

Déri György a XX. század első évtizede óta folytatta gyűjtéseit. A háború, és a trianoni országhatárok miatt természetes, hogy gyűjtése területenként nem egyenletes. Látták ezt a kiállítás rendezői is, ezért *Balogh István* és *Lükő Gábor* a bécsi döntések után visszacsatolt területeken, főleg Máramaros és Csík megyében kiegészítő gyűjtéseket végeztek.

A „*Déri György* ezredes Néprajzi Múzeum” új kiállítása végül 1941. szeptember 1-jére készült el, és október 28-án nyílt meg. Már a megnyitő előtt megjelent *Lükő Gábor* „Vezető”-je. A ránk maradt dokumentációból megtudjuk, hogy a rendkívül impozáns, tárgygazdag kiállítás — a szerény propaganda ellenére — országos érdeklődés homlokterébe került. Nem elhanyagolható, hogy hozzá a két kiváló munkatárs biztosította a megfelelő tudományos hátteret.

Sajnos, ez az ideálisnak tűnő állapot csak rövid ideig tartott. A háború, a katonai behívások, majd a bombázások, a kiköltöztetési parancs, s az 1944 ősztől bekövetkező változások nehéz helyzetbe hozták a néprajzi gyűjteményt is. Előbb *Balogh István* szakadt el egy időre majd 1947-től *Lükő Gábort* sodorta el a korra jellemző politikai türelmetlenség. 1947-ben ugyan *Balogh István* visszatér, és nem sokkal később, 1949-ben ő lett az igazgató. 1950-re sikerült helyreállítani a bombatalátos épületet és felépíteni a megrongálódott állandó kiállítást. A Déri György ezredes néprajzi múzeum felújítására azonban már nem kerülhet sor, mert az épületet — „ideiglenesen!” — át kellett adni iskolai célra. Az ország második legjelentősebb néprajzi gyűjteménye ekkor raktári polcokra kerül, és azóta is ott porosodik, mert az 1902 óta mindig múzeumi célokat szolgáló Fűvész-kert utcai épületet elvették, azt a mai napig nem lehetett visszaperelni.

Ezekben a nehéz években minimálisra csökken a tárgygyűjtés. Még 1950-től se tapasztalható számottevő gyarapodás, amikor a gyűjtemény kezelésére *Béres Andrást* nevezték ki. 1957-től *Balogh István* is politikai provokáció áldozata lett. A helyére lépő *Béres András*nak 10 év alatt sem sikerült valójában megszilárdítani a néprajzi osztályt. Több fiatal néprajzos fordul meg a múzeumban, de többnyire úgy távoznak, hogy alig van nyoma itteni működésüknek. Egyedül *Ferenczi Imre* kezdett szisztematikus gyűjtéshez, de két év után ő is eltávozott.

A néprajzi gyűjtemény szempontjából két fontos momentumra kell utalnunk: 1960-ban sikerült felújítani a Déri Múzeum állandó kiállítását, és 1965-ben a Hortobágyi egykori szekérállásban megnyílt a Hortobágyi Pásztor-múzeum. Ebben az évtizedben épül ki a megyei múzeumi hálózat is, melynek első tagja a *Bencsik János* szorgalmával helyreállított tiszacsegei szellérház, majd a hálózat tagja lesz a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum, nem sokkal később *Rettegi Istvánné* püspökladányi és *Juhász Imre* hajdúszoboszlói „iskolamúzeuma”, mindhárom jelentős néprajzi anyaggal. Ezzel szemben azt sem hallgathatjuk el, hogy ugyanakkor nem sikerült a múzeumi hálózatba bekapcsolni egy sor számottevő vidéki néprajzi-helytörténeti gyűjteményt, melyek több ezerre tehető tárgyi anyaga sorra elkallódott. (A fontosabbak: Hajdúnánás, Hajdúhadház, Komádi, Polgár, Berettyóújfalu, Balmazújváros. A két utóbbi helyen ugyan 1974-ben megalakult a helyi múzeum, de már nem támaszkodhattak a régi gyűjteményekre, hanem új gyűjtéseket kellett indítani.)

A megyei múzeumi szervezet vezetését 1968-tól *Dankó Imre*, 1983-tól *Gazda László* vette át. A néprajzi gyűjtemény gyarapodásában 1970-től mutatkozik permanens fejlődés. 20 év alatt a leltári állomány megduplázódott (1969-ben volt 11 901 darab, 1989 végén 22 629 darab). Holott a körülmények a néprajzi osztályon belül nem voltak jók. Tárgyvásárlási keretük minimális: kb. évi 20 000 forint, csak az 1980-as években haladja meg a 100 000 forintot. A két évtized alatt 14 munkatárs fordult meg az osztályon belül. (Született 10 gyerek, amely természetesen a megfelelő gyermekgondozási szabadságokkal, táppénzekkel járt együtt.) Gyűjteményünket is próbára tette az 1974—1977 közötti nagy épületfelújítás, a kiköltözés, visszaköltözés, az új állandó kiállítás elkészítése. Közben újra rendeztük a Hortobágyi Pásztor-múzeumot, lényegében mi készítettük el a berettyóújfalui, balmazújvárosi, püspökladányi, hajdúszoboszlói állandó kiállításokat, berendeztük az álmosdi pincemúzeumot és kovácsműhelyt.

Mindezek ellenére gyűjteményünk nemcsak számban, de minőségben is sokat javult: teljes tárgy-együtteseket szereztünk meg, nagy súlyt helyeztünk a Déri György-gyűjtemény gyarapítására, a régihez illő különle-

ges értékű darabokkal. Sajnos, a további gyarapításnak gátat szab az, hogy raktáraink már csaknem teljesen megteltek, holott egyéni készítésű polc-rendszerekkel igyekszünk minden köbcentiméter teret kihasználni.

Rövid előadásomban sem hallgathatom el, hogy a Néprajzi Osztály a tárgyi anyagon kívül magában foglal még egy közel 100 000 oldalt kitevő Néprajzi Adattárat, egy tekintélyes fotó-tárat, melynek a több mint 20 000 darab negatívját a központi fotótárban őrzik, de a kartonok mutatózását mi végezzük. Van ezenkívül kb. 850 darab archív fényképünk, 4500 darab színes diapozitívünk, újabban super 8 milliméteres film-, és videotárunk, s mintegy 100 órányi hangszalag gyűjteményünk. (A közel 30 000 darab fényképet tartalmazó Gondy—Egey-féle fotoalbumokat a közelmúltban visszaadtuk a történeti adattárnak, ahol eredetileg is tárolták.)

Feltehetjük a kérdést: hol áll ma a Déri Múzeum néprajzi gyűjteménye a magyarországi vidéki múzeumok sorában Erre a kérdésre jelen ismereteim szerint nem tudok válaszolni. Annyi bizonyos, hogy a tárgyak számát illetően ma már legtöbb megyei múzeum megelőzött bennünket. Az is bizonyos, hogy egyes gyűjteményegységek nemcsak számban, hanem minőségben is kiugrottak (viselet, kerámia, fotógyűjtemény stb.), de — főleg a Déri György-gyűjteménynek köszönhetően — a Déri Múzeum néprajzi gyűjteménye minőségben ma is előkelő helyet foglal el az országban. A Déri Múzeum néprajzi gyűjteménye potenciálisan alkalmas lenne arra, hogy belőle egy országosan is kiemelkedő, de nemzetközileg is számottevő múzeumi egységgé alakuljon. Ez ma főként egy tényezőn múlik, hogy a Déri Múzeum visszakaphassa a tőle 1949-ben „ideiglenesen” elvett Fűvészkert utcai épületet. Ha úgy vesszük, hogy az elmúlt 40 év alatt minden városban történt múzeumfejlesztés, akkor úgy hiszem, Debrecennek szégyene, hogy még az 1930-as években elért állapotot se képesek visszaállítani! Remélem, a Déri György ezredes néprajzi múzeum nemcsak volt, de lesz is!

A néprajzi gyűjtemény ürügyén külön kellene szólnom a néprajzi osztályon dolgozó munkatársak tudományos tevékenységéről, időszaki kiállításainkról, közművelődési tevékenységünkről, de ez már külön konferencia tárgyát képezhetné. Éppen úgy, mint gondjaink, valamint a jövő perspektívájának megvitatása. (Pl. új nyilvántartási rend, restaurálás, raktározás stb.)

A Déri Múzeum és építészeti környezete

Déri Frigyes (1852—1924) Bécsben élő kereskedelmi tanácsos egyre aktívabban kapcsolódott be a magyar művészeti és múzeumügybe a tizedes években. Több múzeumnak értékes tárgyakat vásárolt, ajándékozott. Általános művelődéstörténeti anyaga mellé intenzíven kezdte gyűjteni magyartárgyú anyagát. 1910 körül vette meg képzőművészeti gyűjteményének legszebb darabjait, 1913-ban például, — a bécsi Pisko aukción — Munkácsy Golgotájának színvázlatát. 1914-ben az Ernst Múzeumban mutatták be Munkácsy *Ecce Homo*-ját, amelyet nem tudott megvásárolni a magyar állam. Ekkor *Déri* megalkudott a magyar—angol konzorciummal (amely visszahozta a nagy képet Amerikából), s megszerezte az *Ecce Homo*-t. Hatalmas anyagát 1920-ban felajánlotta a magyar államnak. Érdeklődése *Czakó Elemér* h. államtitkár és *Haller István* közoktatási miniszter biztatására fordult Debrecen felé. Amikor látogatást tett Debrecenbe 1920. október 18-án, olyan hatást tett rá a városi múzeum és képtár, a közművelődési könyvtár és főleg a Nagyerdőn épülő egyetem, hogy felajánlotta gyűjteményét a városnak, sőt vállalta a városi múzeumot-képtárat-könyvtárat és a Déri-gyűjteményt magába foglaló kultúrpalota építésének költségét is. S ekkor kezdődött a 3—4 évig folyó vita a város, az egyház és *Déri* között. *Déri Frigyesnek* legjobban a Csokonai szobor mögötti, Egyház tér 9—10—11. szám alatti házakat magába foglaló terület tetszett, mindenáron a város központjában és a Kollégiumhoz közel szeretne volna a kultúrpalotát felépíteni. Miután az egyház nem adta át a területet, egyesek a Nagyerdőn, az épülő egyetemhez közeli helyet, mások a Dégenfeld tér 5—6—7. sz. házakat és a Csapó utca 15. számú telket ajánlották. *Dérinek* ez utóbbi tetszett, s terveztette is a parkot és az azt díszítő medenceszobrot (*Patzó Pál* szoborterve a Magyar Ígéret kútja címet viselte. Farkasokkal viaskodó magyar vitézt jelentett meg). Az 1922. január 31-én tartott törvényhatósági bizottsági ülés úgy döntött, hogy a Dégenfeld teret kereskedelmi célra tartja fenn, s *Dérinek* a Kollégiumhoz közel eső helyet ajánl. Itt, a Fűvészkert területén volt az alapkövetétel 1923. szeptember 23-án.

A Déri Múzeum tervezésének munkái 1923. júliusában kezdődtek. A munkálatokat — és az előzetes helykiválasztást — a muzeológus államtitkárhelyettes *dr. Czakó Elemér* tanácsait kikérve *Déri* irányította. A kupolás elrendezés például kifejezetten *Déri Frigyes* kívánsága volt. A tervezéssel *Györgyi Dénes* és *Münnich Aladár* budapesti építőművész párost bízta meg. *Györgyi* és *Münnich* a két világháború közötti magyar építészlet jelentős egyénisége volt. Bár szerzőpárosról van szó, elsősorban *Györgyi Dénes* nevét szoktuk kiemelni, részben azért, mivel a korszak magyar építészetének külföldön is az egyik legjobban elismert reprezentánsa, más-

részt a világháború után felerősödő új eklektika — itt a neobarokk formák alkalmazása — itt a neobarokk formák alkalmazása — inkább sajátja volt. Mint iparművészeti főiskolai tanár a külső és belső részleteket is a legárnyaltabban fogalmazta meg. Egyik legnagyobb alkotása lett volna az 1931-ben I. díjjal jutalmazott debreceni városháza terve, tervezte az egyetemi diákszálló létesítményeit is, sajnos csak a tanári lakások valósultak meg. Münnich Aladár terve szerint épült viszont fel a múzeummal szemben felépített Posta palota és a Hangya bérház. A tervezők kezét kötik a szerény anyagi lehetőségek, valamint a város határozott megkötése, hogy az épületnek alkalmazkodnia kell a Nagytemplom és a Kollégium történeti stílusához, amit *Györgyi* maga is helyénvalónak tart. Árnyalt formában, de stílustörőnek és hangulatrombolónak tartja leírásában a Református Főgimnázium (1911—13. *Pecz Samu*) nyerstégla homlokzatát és az empire formák jogosultságát véli megfelelőnek a helyhez. Bár az eklektika építéstörténeti megítélése különböző, az kétségtelen, hogy itt művészi teljesítményt eredményezett az e stílusban létrehozott műalkotás. A múzeum belső terein ugyan érezhető a szűkebb anyagi lehetőségek kötöttsége, mégis kielégíti a rendeltetéséhez annak idején kapcsolódó reprezentációs igényt. A szabályos négyszög alapterületű — sarokrizalitokkal hangsúlyozott kétemeletes épület főhomlokzatán a félköríves rizalitot záró gömbszeletkupola a középület méltóságát adja. Az íves főhangsúlyú kupolás középrizalit építészeti motívumrendszere körbefut az épületen és egységes, egyenértékű homlokzatokat hoz létre. Így lehet az, hogy a megváltozott térstruktúrában sem zavaró, hogy a múzeum a hátsó homlokzatával néz a művelődési ház felé, ahonnan szintén főnézetből tárulkozik fel. Igen szellemes a két belső udvarra szervezett alaprajz, melyekkel teljes értékű bevilágítási lehetőségeket értek el. Rendkívül helytakarékos, ugyanakkor elegáns és szép az előcsarnok és az íves lépcsőrendszer, az emeleti szoborterem és az üveg-tetős emeleti nagy képtárterem. Klasszikusan szépen van komponálva az „*Ecce Homo*” építészeti keretezése is. Műves és részletgazdag alakításuak a mennyezetek, falak, ajtók, ablakok, lámpák és belső berendezések is. a mennyezetek, falak, ajtók, ablakok, lámpák és belső berendezések is.

Az épület megtervezéséhez szorosan hozzátartozott magának a parknak, mint „elő építménynek” és látványnövelő koncepcióknak a megtervezése. Itt *Györgyi Dénes* és *Münnich Aladár* neve mellett *Borsos József*nek, a város műszaki tanácsosának és *Pohl Ferenc* főkertésznek a nevét is meg kell említeni, mint az alkotásban szervesen résztvevőket. A tér lesüllyesztésével a fő megközelítési irány felől az épület monumentalitása jelentősen megnő, amit az ünnepélyes felvezetés a lépcsősorral tovább fokoz. A lépcsősor mindkét oldalán kétszakaszos medence áll. Az empise kagylókkal díszített medence két szélén, architectonikus műkö talapatokat terveztek, melyre később *Medgyessy Ferenc* négy gyönyörű bronzszobrát, a Művészet, a Néprajz, a Tudomány és a Régészet allegorikus szobrai helyezték el.

Az alapköletételt követő évben *Déri Frigyes* meghal, építési tőkéjének értékpapír árfolyama pedig zuhan, így Debrecen városa vállalja fel a múzeum felépítését. A városi közgyűlés még 1925 nyarán kiadta vállalatba a *Déri Múzeum* föld-, kőműves és némely más munkáit a Tót és Sebestyén cégnek, de közbejött okok miatt az építés megkezdését el kellett halasztani. Az enyhe időjárás megengedte, hogy 1926 telén, februárban hozzáfoghattak a Fűvészkertben az alapozáshoz. Alig indult meg a munka, a március 18-án tartott városi közgyűlés lényeges változtatásokat tett az eredeti terveken, részint az alapozást nehezítő talajviszonyok leküzdése, részint az épület férőhelyeinek szaporítása végett. A változtatások részben

Borsos József műszaki tanácsostól származtak. Elrendelte ugyanis, hogy hat méter mélységű téglalapozás helyett vasbeton talpakra rakják a falakat, az előadóterem bővítése érdekében az egész épületet északi oldalon 5,8 méterrel meghosszabbítsák, és a környező utcák szintjének megfelelően 1 méterrel felemeljék, továbbá a pincehelyiségeknek laboratóriumi és raktári célokra felhasználása által felszabaduló földszinti helyiséget, úgy a múzeum, mint a látogató közönség érdekében múzeumóri lakássá alakítsák át, a két udvart kiállítási terem céljára be kell üvegezni, végül a második emeleten lévő képtári termeket felülvilágítóval kell kialakítani. Ezen módosítások következtében 1345 millió korona költségtöbbletet is megszavazott ugyanakkor a közgyűlés.

1926. május 1-jén az épület délkeleti sarkában lévő pincehelyiség egyik pillérében helyezték el — az okmányokkal együtt — azt a kazettát, amelyet az eredeti alapkövetétnél *Déri Frigyes* helyezett el ünnepélyes keretek között 1923. szeptember 23-án. A múzeumot — műszaki átvétel után — 1928. február 25-én adták át *Löfkovits Artur* igazgatónak. Az építészeti leltárt a múzeum 1929. évi jelentése tömören így határozza meg: „A Déri Múzeum az egykori Fűvészkertben, 47 méter hosszú, 36 méter széles szabályos négyszögű területet foglal el. A beépített terület tehát 1672 négyzetméter. A tervezők a beépített területet annyira kihasználták, hogy az épületszárnyak által körülzárt két udvarnak háromnegyed részét, az első emelet magasságáig üvegtetővel szerelték fel. Ezáltal két tágas kiállítási terem alakult. A múzeum kétemeletes. Az épületnek nagyobbik fele alá van pincézve. A pincesorban összesen 21 helyiség épült: a kazánház központi légfűtéshez, szén- és salakraktár, dolgozó-, praeparáló szobák, mosókonyha, raktárak. A földszint 36 helyiségre oszlik, amelyekbe a köralakú előcsarnok három főkapuján kívül két mellékajtnon lehet bejutni.

Az oldalfolyosók között épült előadóterem emeletmagasságú, 20 méter hosszú, 10 méter széles, 230 kényelmes ülőhellyel, vetítőgéppel felszerelve. Jobbról-balról egy-egy 75 négyzetméteres terem, időszaki kiállítások számára. A könyvtárhoz tartozik 82,5 négyzetméteres olvasóterem, 72 négyzetméteres depositorium, mozgatható vasállványokkal és 4 dolgozószoba. A bentolvasó közönség a szomszédos kistanácstermet is használhatja. A földszint egyéb helyiségei: 3 szoba a múzeumi tisztviselők, ugyanannyi a Csokonai Kör, Műpártoló Egyesület stb. titkárai számára, egy vendégszoba, 4 raktár, portás-gépészlakás és ruhatárak.

Az első emeletet a városi múzeum történeti és néprajzi gyűjteményei elhelyezésére szánták. Egyenként 220 m²-es két nagy terem, két másik, egyenként 75 m² és három, összesen 103 m² területű kisebb terem épült az első emeleten.

A második emeletet a képtár és *Déri Frigyes* művelődéstörténeti gyűjteménye foglalja el. Beosztása és területe ugyanolyan, mint az első emeleté, azzal a különbséggel, hogy tágasabb ennél egy közel 100 m² területű kupolás teremmel és a Munkácsy Mihály „*Ecce Homo*”-ja számára tervezett 140 m²-es kiállítási teremmel. Ez utóbbi és a nyugati szárny 220 m²-es terme felülről világított. A kiállításra használható termék összes területe 1771 m². A termék magassága átlagosan 3,70 méter. A kiállítási termek mozgatható falakkal kisebb részekre oszthatók, hogy a gyűjtemények elhelyezése csoportok szerint és a szaporodás következtében megkönnyíthessék. A múzeumot a mai technika minden kívánalmával felszerelték: teherfelvonóval, központi légfűtéssel, szellőzőkészülékkel, tűzjelző és tűzoltó berendezéssel, házi és városi telefonnal, világítási effektusokkal, villamos ellenőrzőkészülékkel. Van saját műhelye, laboratóriuma, fényképező berendezése.”

Tartozunk még azoknak a — zömmel debreceni — mesterembereknek és cégeknek a felsorolásával, akik a múzeumot létrehozták. Az építőmunkák fővállalkozója: *Tóth és Sebestyén* építészmérnökök, asztalos-, lakatosmunkáké: *Harsányi István*, kőfaragó-, műkőé: Debreceni műkögyár, bronzportál-, díszlakatosé: *Piros Béla*, parkett-, linóleum-padlóé: *Kubinyi Lajos és társa*, műmárvány és stuccóé: *Preisner János*, bádgosé: *Fülöp Miklós*, mázolóé: *Schuller S.*, díszfestőé: *Khon Sándor*, asztalos-berendezése: *Beszenyei Gyula* és *Weisz Ferenc*, üvegesé: debreceni üvegkereskedelmi rt., tükröké: *Sipkovics Béla*, ezek mind debreceniek, — vízvezeték és fűtésre: *Egri és fia*, villamos világításra: *Bene és Weisz*, márványra: *Seenerg Béla*, tetőfedésre: *Eternit RT.*, üvegtető és felülvilágító munkára: *Haás és Somogyi*, ablakredőnyre: *Maganizer*, világítótestekre: *Déri Emil*, könyvtár-berendezés: *Farkas és Társa*, budapestiek.

Az épület utóéletével kapcsolatban egyetlen dolgot szeretnék — nem ünneprontásként — megemlíteni. Az 1974. évi épületátalakítás nem biztos, hogy szerencsés beavatkozás volt a belső udvarok beépítése vonatkozásában. Az addig felülvilágított földszinti folyosók, kiállítótermek, valamint a nagy előadóterem elvesztette természetes megvilágítását, és így a földszint alagsor jellegűvé vált. A városképi jelentőségű műemléknek — melyet most magasabb védettségi kategóriába kívánunk sorolni — eredeti térszerkezeti sorrendjét változtattuk ezzel meg.

Az épület után beszélnünk kell magáról a helyről és annak építészeti környezetéről is, mely térben és időben egyaránt változó arculattal veszi körül a múzeumépületet. A mai Déri tér helyén ősidőtől kezdve tó állott, melyet a népnyelv Paptavának nevezett el, mert ez volt a plébános, majd a prédikátor haláshelye. *Cserei Farkas*, a híres botanikus szorgalmazására a szenátus *Fáy János* szenátor vezetésével bizottságot hoz létre és megkezdi 1807-ben a tó feltöltését. A botanikus kert végül is 1840-ben *Kereskes Ferenc* tanár és *Vas Pál* kertész munkája alapján benépesül és kerítéssel veszik körül. A terep rendezését 1920. körül kezdik meg.

A múzeum területének kijelölésekor intim, védett tér kialakulását tervezi *Györgyi Dénes*, ahol a térfalak léptéke lehetővé teszi a szabadon elhelyezett múzeumépület hatásos érvényesülését. *Györgyi* maga is azt írja, hogy „laikus szem előtt ma még bántó a teret környező házaknak kialakítatlan volta”, de a szakember már maga előtt tudja látni a térfalakat. Alapvetőnek tartja, hogy a városi Tanács a jövőben legszigorúbban előírja a házak magassági vonalát és hatalmában áll az építészeti megoldást a felépítés előtt is kellőképpen ellenőriztetni, amely intézkedések során biztosítani lehet a tér harmonikus kialakítását. 1926. március 18-án tartott városi közgyűlés elfogadta és jóváhagyta a Déri Múzeum környékének szabályozási és beépítési tervét, a népjóléti minisztérium műszaki osztályának vázlatára felhasználásával. Ugyanakkor kötelezték a Hatvan—Bethlen és Fűvészkert utcai telkek tulajdonosait, hogy az önálló kerítéstelepítést mellőzve udvarkertté alakítsák és kertszerűen képezzék ki telekvégeiket. A Kereskedelmi miniszter ugyanakkor a Hatvan utca felől az egyházi bérház és a posta telke között — 12 m széles utcanyitásra enged át telekrészt — szemben a múzeum főhomlokzatával.

A múzeum építésekor a térnek csak néhány — ma is létező — eleme volt meg. A tér keleti térfalának hatásos eleme *Gerster Kálmán* 1880-ban elkészült koraeklektikus egyemeletes Gazdasági Akadémia épülete (ma általános iskola), mely a városi képtárnak és a városi múzeumnak is területet biztosított. Mellette 1925-ben nyitottak új utcát (*Perényi utca*) a Fűvészkert utca és a Múzeum között, melynek sarkán *Schnitz Lajos* városi

mérnök tervei alapján készült el 1925-ben egy kétemeletes városi bérház — neoklasszicista stílusban. A Gazdasági Akadémia mellett *Fischer Károly* 1889-ben elkészült egyemeletes Consistorális (egyháztanácsi) épülete áll, melynek a Déri térre néző hátsó épületének „megcsinosítását” a városi Tanács előírta. *Györgyi Dénes* tervei alapján a református egyház hozzájárult, hogy a régi salétrom-laktanya empire ablakrácsait az épületre át-helyezzék, és általánosan egyhangú külsőt megcsinosítsák. A tér déli térfalát részben Bálint és Jámbor építészek által tervezett és 1913-ban felépített háromemeletes, manzardtetős szecessziós stílusú egyházi bérház az ún. Püspöki palota adta, melynek nyugati, függőfolyosós végfala cseppet sem volt élménykeltő látvány. Ezt az ellentmondást a Postaigazgatóság 1931-ben felépített Posta palota épülete oldotta fel. A Déri Múzeum társépítésze *Münnich Aladár* a tér lényegét megfogó és a déli térfal egységét biztosító szép és elegáns épületet tervez, — klasszicizáló, de mégis modern homlokzatalakítással. A Hatvan utca felőli belső — utcán keresztüli megközelítése és feltárulása a Déri térnek és múzeumnak igen imponáló. Még 1928-ban megnyitották a Kálvin teret és a Bethlen utcát összekötő Pulszky utcát. A tér nyugati térfalának lezárása a vegyes dandárparancsnokság házát tervezték, de 1933-ban *Hübner Tibor* építész tervei alapján felépül a Nemzeti Bank háromemeletes, klasszicizálóan modern épülete. A teraszos kialakításokkal az épület egyformán alkalmazkodik mind a múzeum, mind a Postaépülethez. A háború után — 1954-ben a múzeum keleti homlokzatával szemben — a Schnitz bérház bővítményeként *Biky Gábor* szocialista-realista pártház épület bővítményszárnya épül fel, amely klasszicizáló tömeg- és formaképzésével a tér hangulatához igen jól illeszkedik. Az 1970-es évek végén a térfalak építése a Postaépület bővítésével, valamint a Rendelőintézet új szárnyával befejeződik. A Postaépület bővítése a déli térfalban elmarad a lehetőségektől, sem igazán alkalmazkodni, sem önállóan beépítése a bütü falaival a múzeum oldalhomlokzatára néző háromemelelélményt nyújtani nem tud. A térfal építészeti szempontból legvitatottabb tes, *Gellér Ferenc* által tervezett rendelőintézeti bővítményszárny. A túlméretezett építési programot megoldani kívánó rendelőintézet a modern építéssel szerkesztet- és formajegyeit felvállaló épületet kívánt létrehozni a történeti környezetben. Az elképzelés az volt, hogy egy semleges osztású függönyfal szerkezet adja az architektúrát, amely a történeti stíluselemekhez úgy kapcsolódik, hogy üvegfelületein visszatükrözi azokat. A bütü falak ívelődésével úgy az épületet, mint a teret igyekezett átfordítani a már kialakulóban lévő újabb tér felé, és homlokzati leteraszosodásával is alkalmazkodni kívánt a múzeumépülethez. Miután a további épületeken nem jelenik meg homlokzatalakítóan a függönyfalas kialakítás, egyedisége kirívóan hat. Amit a tervező bántónak érez, az az üveg kemény-hideg kék színe, melyet viszont a szükség, ill. a hiány szabott meg.

Végezetül a városfejlődés a Déri Múzeumot újabb kihívás elé állította. A *Borsos József* által 1930-ban tervezett sugárút — amely a múzeum és az Egyetem között épült volna meg — a múzeum közelében elkanyarodott és nem hozott létre nagyvonalú rávezetést. Ehelyett egy léptékében domináns új kultúrközpont jött létre, mely a múzeum dominanciáját teljességgel megszüntette, és egy új, mögöttes térrendszert hozott létre. Ennek a mögöttes térrendszernek a térfalát a Hunyadi utcai 8—10 emeletes házgyári lakások adják. Ami a múzeumépületet még közvetlenül érintheti, az a Fűvészkert utcai térfalat záró foghíj beépítése lehet, mely talán Debrecen legrangosabb foghíjtelke. Reméljük, alkalmazkodó és szép épület fog idekerülni.

BIBLIOGRÁFIA

A Déri Múzeum építéstörténete és környezetének kialakítása

1. Jelentés Debrecen sz. királyi város *Múzeumának* és közművelődési könyvtárának 1927. évi működéséről. Összeállította: *Zoltai Lajos*. Debrecen, 1928. Ref. Egyházkerület Könyvnyomda Váll. 53. (Debrecen sz. király város Múzeumának kiadványa 22.) A Déri Múzeum építése: 3—11.
2. Jelentés Debrecen sz. királyi város Múzeumának és közművelődési könyvtárának 1928. évi működéséről. Összeállította: *Zoltai Lajos*. Debrecen, 1929. Ref. Egyházkerület Könyvnyomda Váll. 60. (Debrecen sz. királyi város Múzeumának kiadványa 23.) A Déri Múzeum építése: 3—10.
3. Jelentés Debrecen sz. királyi város Déri Múzeumának és közművelődési könyvtárának 1929. évi működéséről. Összeállította: *Ecsedi István*. Debrecen, 1930. Városi Ny. 60. (Debrecen sz. királyi város Déri Múzeumának kiadványa 25.) Belső berendezési munkálatok 4—18.
4. A Debreceni Déri Múzeum. Tervezte: *Györgyi Dénes* és *Münnich Aladár*. Bp., 1930. Bíró M. ny. 16. Klny: a Tér és Forma 1930. évfolyamából.
5. *Zalkai Fekete Miklós*: A Debreceni Déri Múzeum. Bp., 1930. ny. n. 16. 22. kép. Klny: a Tér és Forma 1930. évf.-ből.
6. A Debreceni Déri Múzeum = Képzőművészet. 4. évf. 1930. 31. sz. 131—134.
7. A Debreceni Déri Múzeum = Magyar Építőművészet. 30. évf. 1930. 12—21.
8. A Debreceni Déri Múzeum = Magyar Iparművészet. 33. évf. 1930. 91. és 131.
9. A Debreceni Déri Múzeum = Magyar Művészet. 6. évf. 1930. 231.
10. *Györgyi Dénes*: A Debreceni Déri Múzeum = Tér és Forma. 3. évf. 1930. 257—264. *Györgyi Dénes* és *Münnich Aladár*.
11. Jelentés Debrecen sz. királyi város Déri Múzeumának és közművelődési könyvtárának 1930. évi működéséről. Összeállította: *Ecsedi István*, *Sőregi János*. Debrecen, 1931. Városi Ny. 101. (Debrecen sz. király város Déri Múzeumának kiadványa 26.) A belső berendezési munkálatok folytatása 4—14. A múzeum ünnepélyes megnyitása 14—19.
12. *Belényessy Zsigmond*: A Debreceni Déri Múzeum épülete = Magyar Iparművészet. 34. évf. 1931. 14—15.
13. *Divald Kornél*: A Debreceni Déri Múzeum = Magyar Iparművészet. 34. évf. 1931. 3—14.
14. Debrecen sz. királyi város Déri Múzeuma = Debreczeni Képes Kalendárium. 1933. 94—96.
15. A debreceni Postapalota = Debreczeni Képes Kalendárium. 1933. 117—118. A Déri Múzeumra vonatkozó megállapításokkal.
16. *Sőregi János*: Debrecen város Déri Múzeuma és műkincsei. In: Debrecen sz. királyi város és Hajdú vm. Bp., 1941. 312—320. (Vármegyei Szociográfiák 12—13.)
17. *Sőregi János*: *Zoltai Lajos* élete és működése: 1861—1939. A debreceni múzeumi gondolat története. Debrecen, 1942. Városi Ny. 175.
18. Debrecen városképi és műemléki vizsgálata. Kézirat. Kiadva: Múzeumok és Műemlékek Országos Központja. Bp., 1951. 141.
19. *Vakár Tibor*: Debrecen településtörténete és műemlékei = Városépítési Szemle. 1. évf. 1954. 1. sz. 4—9.
20. *Balogh István*: Debrecen. Bp., 1958. 99. (Magyar Műemlékek.) Vonatkozó részek: 63—65.
21. A Déri Múzeum átalakítási terve. Tervezte: 'Keletterv: 1971. Építész: *Kertai László*.
22. *Kürti Katalin*, Sz: Köztéri szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Biharban. (Kiad. a H.-B. M. Tanács V. B. műv. oszt.) Debrecen, 1977. 219. Vonatkozó részek: 98—103.
23. *Györgyi Dénes* építész: 1886—1961. Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása. Szerk.: *Fülöp Csilla*, *Hadik András*, *Pusztai László*. Bp., 1986. 51. (Az Országos Műemléki Felügyelőség Magyar Építészeti Múzeumának kiadványai.)
24. *Gellér Ferenc*: Debrecen műemléki kataszttere 1987. Debrecen, 1987. PIREMON ny. 338. Vonatkozó részek: 257., 111—112.
25. Debrecen Anno... III. A Déri tér múltja — Paptava, Botanikus kert: Kiállítás a Medgyessy Ferenc Emlékmúzeumban: 1988. március—szeptember. Szerk.: *Kürti Katalin*, Sz. Kiállítási leporollo.

Elnöki zárszó

A múzeum félévszázados múltjának ma még élő egyik közvetlen ismerőjeként szeretnék az elhangzott előadásokhoz néhány kiegészítéssel hozzájárulni. Ezek némelyikéről nincs is aktaszerű feljegyzés, a hírlapi beszámolók, — pedig az akkori hírlapok valóságos újságok voltak, a városban történt eseményeknek hű krónikásai, még az események háttéréről és mellékes mozzanatairól is ejtettek egy-két szót — nem őriztek meg mindent, olyasmiket, amelyek akkor jelentéktelennek tűntek, de mára már megnőtt a jelentőségük.

Amit a múzeum alapításának az első „Vezetőben” megjelent hivatalos története ír, ezekről, részben szűkszavú, egy-két mondatra szorító tényközlés, az élők irányában kötelező tapintatból fakadó mellébeszélés és elhallgatás sajátos keveréke. Ezekről akkoriban mindenki tudott, még később is eléggé közszájon forogtak. Viszont a beszámoló írói tudatosan kímélni akarták a helyi és országos közéletben szerepet vivők sokszor személyes hiúságból fakadó érzékenységét. De azért a szűkösen megmaradt hivatalos iratokban is lehet némi utalást ezekre találni.

Végül is az eredmény lett a fontos; megépült a város egyedülálló kulturális intézményeinek háza, azokban az évtizedekben, amikor a Déri Múzeum mellett csak a keszthelyi gyűjtemény kapott helyet olyan épületben, amely csupán erre a célra épült. Az országos gyűjtemények egy része, a vidékiek pedig e kettő kivételével, alkalmatlan helyiségekben, fejlődés és bemutatás lehetősége nélkül szorongtak.

A Déri Múzeum, a kiállításai, előadóterme, könyvtári kölcsönzője és olvasótermei által két évtizeden át Debrecen egyetlen nyilvános művelődési intézménye volt. Nehéz kompromisszumok árán sikerült benne létrehozni az akkori legmodernebb elvek szerint berendezett, didaktikus széles néptömegek számára is közérthetően tárlt kiállítást, az akkori viszonyok között igen tisztességes költséggel. A Szépművészeti és Iparművészeti Múzeum kivételével akkoriban még a fővárosi múzeumok kiállításai is inkább jól rendezett raktárhelyiségeknek látszottak, mint tervszerű rend és elvek szerint kialakított tárlatoknak. A Déri Múzeumban rajzok, fényképek, feliratok és magyarázó szövegek igazították el a látottak felől a közönséget. És ez hálás is volt! Az első években vasárnaponként — akkor a belépés díjtalan volt — délelőtt 10 órától egy óráig néha be kellett zárni az ajtókat, várni, hogy ürüljenek egy kissé a termek.

Mint gimnazista, láttam az akkor már pusztuló fűvészkertben az 1923-ban elhelyezett alapkövet, amely végleges helyét is három évi vita után kapta meg. Újabb két évet kellett várni a múzeumi kiállítások megnyitására, bár az épület igazán rövid idő alatt készen lett. A megnyitó ünnepségen — ahogy ez a régi színlapokon áll — a népség és katonaság

között a teret betöltő tömegben én is ott szorongtam, aztán négy év múlva már nemcsak vasárnapi látogatóként kerültem a falain belülre. Tíz évig aktív munkása, majd négy év megszakitás után igazgatója lettem az intézménynek. Ismertem az előd Városi Múzeumot, annak hallatlan munkabírási mindenését, *Zoltai Lajost*, inaskodtam az új intézmény első igazgatója, *Ecsedi István* mellett, kezeltem és őriztem az 1903 óta gondosan megőrzött irattárat. A két elsőrendű tanú elejtett mondataiból, a kisebb-nagyobb belső részleteket ismerő újságíróktól, meg nem írott elbeszélések-ből is sok mindent megtudhattam. Ezek mind a múzeum meg nem írott történetének, de a város kultúrtörténetének is részei.

Ilyen például *Déri Frigyes* máig hiányzó életrajza. A „Vezető” is adós maradt ezzel, éppen úgy, mint azzal, hogy milyen körülmények folytán döntött *Déri* a gyűjteményének Debrecenbe hozásáról... Erről csak két-három mondatot lehet ott olvasni, azóta is csak imitt-amott esik szó róla, az erre emlékezők is másodkézből tudják, amit eddig elmondottak.

Mikor 1920-ban, az akkori Vallás- és Közoktatásügyi miniszter, *Haller István* egy választási kortesbeszédben *Déri* ajándékozási tervéről először szólott, neki személyesen, az akkor virágjában lévő keresztény-nemzeti kurzus többi képviselőjének is kényelmetlen volt az ajándékozó származása miatt a részletek emlegetése, a nagyobb hírverés. Legszívesebben hallgattak volna róla. A helyi közélet liberális szellemű képviselői éppen ezekben a hónapokban szorultak védekezésbe, az erőteljesen előretörő fajvédő áramlat miatt. A hivatalos város a látogatóba jött *Dérit* nem is fogadta, *Sesztina Jenő* és szűkebb baráti körében, mint magánemberek tárgyaltak vele. Csak későbbi látogatásai során került kapcsolatba a város hivatalos vezetőivel, — amikor már sikerült a kurzus lehangosabb képviselőit háttérbe szorítani. De még ekkor sem kapott több publicitást, mint néhány rövid újsághírt. Ma már az akkori vendéglátók közül senki sem él. *Sőregi János* — aki két éven keresztül Bécsben több ízben érintkezett vele, a gyűjtemény leltározásában is segédkezett — sohasem beszélt erről. A műgyűjtői tevékenységét is homály fedi, már akkoriban is emlegették, hogy csupán egy jószándékú, gazdag amatőr gyűjtő volt, különösebben átgondolt cél nélkül, aukciókon vásárolta meg, amit a műkereskedők ajánlottak neki.

Czakó Elemér h. államtitkárnak, mint a minisztérium egyik vezető tisztviselőjének nagy része volt abban, hogy a gyűjtemény végül is Debrecenbe került, évek múlva is méltán tehetné szavá, hogy a város akkori illetékes vezetői — általa sem részletezett — tapintatlanságot tanúsítottak az ajándékozni szándékozóval szemben. Emlegette e vonatkozásban azt is, hogy ez a megnyitási ünnepségen és vele kapcsolatban is megnyilvánult. Az bizonyos, hogy a végleges elhatározásnál nem csekély súlyú volt az, hogy a *Sesztina* család és tágabb baráti köre kezdeményezte azt a szélesebb mozgalmat, ami pótolta a hivatalos állásfoglalás hiányát. Az már csak a végleges döntés után következett be.

Az is történeti tény, — a korabeli újságcikkek is utalnak rá, de a múzeum akkori vezetői sem titkolták, bár csak szűkebb körben emlegették — hogy a múzeum kiállításainak rendezésére létrehozott bizottságban a helybeli református egyház, a Kollégium vezetői és az egyetem képviselői nem mutattak nagyobb megértést a múzeum ügyei iránt.

Ez kivált az építendő kultúrpalota telke körüli vitában tűnt ki világosan. A sokféle személyi érdekellentét miatt végül az új múzeum helyéül az akkoriban már pusztulóban levő, a környező házak telkei lábában személtlerakodónak használt, dűledező deszkakerítéssel övezett fűvészkertet

jelölték ki. A város a Kollégium által nehezen átengedett helyvel tulajdonképpen csak a saját birtokát kapta vissza.

Aktaszerűen is van nyoma, de mégis inkább elhallgatott sértődésekkel vegyes indulatokat váltott ki a Városi Múzeum, a Városi Képtár és a Városi Könyvtár valamint a Déri-gyűjtemény egyesítése révén kialakult új közművelődési intézmény első vezetőjének megválasztása.

Még nem lépett életbe, de már ismeretes volt az 1929: XI. tc. kvalifikációs előírása az országos és vidéki nagyobb múzeumok vezetői számára. Egyetemi végzettséget, gyakorlati múzeumi munkát és tudományos működést írt elő. A városi múzeum akkori két vezetője közül *Zoltai Lajos* két követelménynek is megfelelt volna, de idős kora miatt (68 éves volt) már maga sem remélhette, hogy sikerrel pályázhat.

Löfkovits Artur egykori egykori alapítói érdemein kívül másra nem hivatkozhatott, mert az igazgatói cím ellenére gyakorlatban semmi működést nem fejtett ki a múzeumban. Ott minden munkát — néha a portörleszt is *Zoltai Lajos* végzett. A törvény — akkor még tervezet —, módot adott volna a kvalifikáció alól való felmentésre, de az adott politikai irányzat mellett, — a városi képviselőtestület egy része ugyan pártolta volna —, a főispán nem vállalkozott a mentesítés iránti folyamodás felterjesztésére. Idős is volt már, s elköltözött Debrecenből, egy-két liberális fővárosi újságban megjelent cikk erős túlzással városi múzeum alapítójaként egy lépcsőfokra helyezte *Déri Frigyes*szel. A várost pedig hálátlansággal vádolta.

A múzeum épülete kiváló tervezői és kivitelezői munka eredményeként rövid két év alatt elkészült. A két világháború között ez és a keszthelyi épült múzeumi célra. Mindkettőt *Györgyi Dénes* tervezte. Azt már az akkori múzeumi szakemberek is kifogásolták, hogy a kényszerű takarékoság miatt kimaradtak a korszerű múzeumok nélkülözhetetlen tartozékai, a raktári és feldolgozó helyiségek, berendezések.

A kiállítások rendezésével az akkori legjobb múzeumi szakembereket bízták meg. A kiállító helyiségek bútorzatára (tárlók, vitrinek) nem sajnálták a pénzt, azok akkor por- és molymentesek, biztonságosak voltak. Az ipar- és képzőművészeti kiállítások rendezői nem igen tértek el a hagyományos rendezői elvektől, a tárgyak, képek esztétikus elrendezésétől.

De már *Viski Károlynak*, — aki a néprajzi és várostörténeti kiállítás főrendezője volt — nem sikerült elképzeléseit megvalósítani. Az addigi néprajzi kiállítások a hagyományos paraszti művelődés tárgyi emlékeit mutatták be, de a tárgyi világból is leginkább az egzotikum vagy az esztétikus megjelenés volt a rendezők számára a döntő szempont. A tárgyak funkciója, rendeltetése nem nagyon érdekelte őket, s igyekeztek azokat a tárlókban és vitrinekben esztétikus elrendezésben bemutatni, a hagyományos kultúrán belül való rendeltetésükre tekintet nélkül, mesterkéltnéppen.

Viski Károly legfőbb kifogása az volt, hogy a belső berendezés szép és drága kivitelezése ellenére, sem a kiállított tárgyak méretéhez, sem a funkciójához nem igazodott. Mégis sikerült neki érzékeltetni, hogy a hagyományos paraszti kultúra sem statikus jellegű, hanem térben és időben éppen olyan változó, mint a magas kultúra. A sok fénykép, magyarázó szöveg, rajz és diapozitív végül is a látogatónak nem csak a tárgyat, hanem annak rendeltetését és használatát is bemutatta.

A kiállítás rendezése során csak szűkebb szakmai körben hangoztatta kifogásait a takarékoságra intó hivatalosok irányában, de a megnyitás után nem hallgatta el azt sem, hogy a város művelődéstörténetét bemutató

részhez a Kollégium és a református egyház a kiválasztott illusztráló anyag átengedése elől elzárkózott. Nem helyezte a debreceni cívisház interieur-szerű beépítését sem, elsősorban szakmai hitelesség szempontjából voltak kifogásai — ma már tudjuk — jogosan. Viszont a cívis házberendezés — erre tanú lehetek — egyik attrakciója lett a kiállításnak.

A megnyitó ünnepség hivatalos része is igen éles kritikát váltott ki, ez már az akkori helyi és fővárosi lapokban is olvasható. Sokféle sértődöttség gyűlt itt össze, ezek nagy része emberi hiúságból fakadt. De kevesen tudják, — mivel kevesek által olvasott folyóiratban jelent meg — hogy bizonyos fővárosi körök — vélhető — hogy irigységből fekedő fanyalgással vették tudomásul, hogy megnyílt az ország — akkor egyetlen — jól rendezett múzeuma. A múzeum építését „kivagyiság”-ból eredőnek állította a szerző, amelyben az európai és kelet-ázsiai magas kultúra tárgyi emlékeit a „nomád életforma” eszközei és a „cifraszűrös élet” minden szépségével párosították. Ugyanakkor méltatlan mellőzésben lett része a régi múzeum megalapítójának. Ez az utóbbi állítás valóban igaz, az ünnepség rendezői sem akkor, sem később, sem nyilvánosan, sem szűkebb körben nem beszéltek a volt városi múzeum létrejöttének körülményeiről. *Sőregi János* utólagos tisztelgése, *Löfkovits Artur* életrajzának megjelenésével szélesebb körben nem váltott ki visszhangot.

Végezetül a fővárosi folyóiratban, a „Műgyűjtő”-ben megjelent cikk fanyalgásával kapcsolatban szeretném még elmondani, hogy éveken keresztül, 1936-tól 1942-ig, mint legfiatalabb munkatárnak, legtöbb esetben nekem volt kötelességem kalauzolni a kiállításokon az olyan hazai és külföldi látogatókat, akik ilyen vezetést igényeltek. Ezek között voltak műértők is, legtöbbje azonban laikus érdeklődő. De nem emlékszem arra, hogy valaki közülük kifogásolta volna a kiállítások sokszínűségét.

Azt hiszem, nem ünneprontás, ha most az ünnepi évforduló alkalmából felidézzük a kevesek által ismert és az ő elmúlásukkal feledésbe merülő, — de a félévszázados intézmény létrejötté körülményeire és a korra is oly jellemző részleteket.

Úgy érezzük, a Déri Múzeum megnyitásának 60. évfordulóján rendezett emlékülés előadásait jelentősen kiegészíti dr. Nagybakay Z. Antalnak ,a Déri Múzeum Baráti Köre 1990. november 12-én megtartott évi rendes közgyűlésén elhangzott, és sok tekintetben eddig nem ismert részleteket is bemutató előadása. Így közleményszámunkban ezt a nyilvánosság részére is közre adjuk.

A szerkesztő

Múzeumpártolás a század elején Debrecenben

Őszintén bevallom, egy kicsit meglepődtem, mikor néhány héttel előtti ügyvezető alelnökünk telefonon felhívott budai lakásomon és felkért, hogy a Kör két háború közti életéről, annak vezetőiről, a századeleji múzeumpártolásról. De rövidesen rájöttem, hogy tulajdonképpen predesztinálva vagyok erre a megcisztelő szerepre, nekem illik ugyanis legtöbbet tudnom, még kulisszatitkokat is erről a témáról. Ennek pedig igen egyszerű kézenfekvő oka, hogy a Kör két háború közti, összesen három elnöke és társelnöke közül egyik az Édesapám: *Nagybákay (Rickl) Antal* vaskereskedő és helytörténetíró, a másik pedig az Ő nagybátyja, nekem örök-befogadó Apám: *Sesztina-Nagybákay Jenő* vaskereskedő, a Tiszántúli Kereskedelmi és Iparkamara két évtizeden áti elnöke volt.

A Múzeumbarátok Köre, mint tudjuk, papíron 1927-től 1949-ig, gyakorlatilag azonban csak 1944-ig működött. *Sesztina-Nagybákay Jenő* a Kör megalakulásától egészen 1944. október 21-én történt tragikus haláláig töltötte be az elnöki tiszteket, azaz teljes 17 esztendőn át. Így nyugodtan állíthatjuk, hogy az Ő személyisége állt mindig a kör munká gyűjtőpontjában, és az Ő neve fémjelezte ebben az időszakban a Kör minden tevékenységét. Az Ő személyével kívánok most tehát e rövid visszaemlékezésemben foglalkozni.

Szerencsém van, mivel rengeteg anyagból válogathattam: a Déri múzeumi Jelentések illetve Évkönyvek anyagából, de leginkább Édesapámnak 24 ívoldalas kéziratos visszaemlékezéséből, melyet 1955-ben állított össze „*Sesztina-Nagybákay Jenő és a Déri Múzeum kapcsolatáról.*” címmel.

Kérem ne ijedjenek meg, nem leszek hosszú, lehetőleg az eddig kevésbé ismert tényekre, családi hagyományokra fogok szorítkozni, természetesen a teljesség igénye nélkül.

Sesztina Jenő 1869-ben született Debrecenben, és mint lelkes művészetkedvelő ember 1902-ben már javában tagja, 1905-től pedig választmányi tagja volt a *Bosznay István* és *Bakos Tibor* rajztanárok, festőművészek által irányított Debreceni Műpártoló Egyesületnek. Ennek az Egyesületnek 1902. október 26-i közgyűlésén ajánlotta fel *Löfkovits Artur* debreceni ékszerész szép gyűjteményét egy leendő városi múzeum céljára. Nem tudom hol tart most Debrecen városa a XX. századi magyar népszokás: az utca-átkeresztelés terén, de akár így, akár valamely most nyíló új utca esetében *Löfkovits* feltétlenül megérdemelne a hálás utókortól legalább egy kis utcanevet.

Sesztina Jenő ettől kezdve a legnagyobb figyelemmel és érdeklődéssel kísérte a városi múzeum alakulását, mikor pedig 1909. március 27-én mint városi törvényhatósági bizottsági tagot beválasztották a múzeumi bizottságba, — aminek haláláig 35 éven át buzgó tagja volt — különös nagy elő-

szeretettel mélyedt bele a múzeum ügyeibe. Ő lett a fáradhatatlan *Zoltai Lajos* múzeumőrnek a muzeális tárgyak gyűjtésénél, az ásatásoknál, a levéltári kutatásoknál, s minden más munkájában a legfőbb méltánylója és serkentője. *Zoltai bácsi*, ahogy őt a családban hívtuk, minden a Múzeum részére újonnan szerzett tárgyat legtöbbször a *Sesztina* vasúzetlet irodájában *Sesztina Jenőnek* mutatott be, s minden muzeális kérdést közösen vitattak meg, együtt örültek a múzeum állandó gyarapodásának.

Trianon után váratlanul felbukkant egy külföldön élő derék magyar ember, aki elhatározta, hogy a hosszú éveken át lassanként összegyűjtött műkincseit a magyar államnak, esetleg szülővárosának Bajának, vagy inkább egy nagyobb egyetemi városnak adja. A szerencsés kiválasztott Debrecen városa lett. Ez a nagyszívű mecénás pedig *Déri Frigyes* Bécsben élő selyemgyáros volt, Múzeumunk névadója.

Déri 1920. október 18-án utazott először Debrecenbe, s itt szándékát az illetékeseknek a Városházán adta elő személyesen. *Sesztina Jenő* mint lelkes múzeumbizottsági tag ekkor ismerkedett meg *Dérivel*, amely ismeretségből az első perctől kezdve erős szimpátia, meleg barátság fejlődött ki. Az új múzeum elhelyezése körül azonban olyan áldatlan, hosszadalmas vita alakult ki az illetékes vezetőtényezők körében, mint napjainkban a budapesti Nemzeti Színház elhelyezése körül. Így, amikor 1921. május 9-én *Déri* újra eljött Debrecenbe, legnagyobb csodálkozására ez a kérdés még mindig csak vajúdott. Az adakozót ez szemmel láthatólag bántotta és elkeserítette.

Látva ezt az elhelyezés körüli kavargást és huzavonát *Sesztina Jenő* közben mindent elkövetett, hogy *Déri* a kedvét el ne veszítse, nehogy más városnak juttassa a kincseket érő gyűjteményt. Ettől a gondolattól vezéreltetve többek között azt találta ki, hogy felkért egy debreceni hentesmestert, név szerint *Takács Józsefet* és egy mézeskalácsost, *özv. Czobor Károlynét*, hogy küldjenek *Déri Frigyesnek* egy-egy csomag debreceni különlegességet pár sor köszönő írással, amelyben kifejezésre juttatják örömeiket és elismerésüket a nagyszerű múzeumi adományért.

Ezen kívül *Sesztina Jenőné Csanak Margit* kezdeményezésére a *Sesztina*, *Csanak*, *Rickl* és *Münnich* családok hölgytagjai egy díszes „a debreceni nők hálás köszönetét tolmácsoló” albumot készítettek több ezer debreceni nő aláírásával, amely album címlapját a *Csanak Jenőné Siposs Margit* által fogalmazott szöveggel *Haranghy Jenő* iparművész festette, s az album kötését pedig *Dávidházy Kálmán* debreceni neves könyvkötőmester végezte.

Dérinek olyan jól esett, s úgy meghatotta Debrecen polgári társadalma részéről megnyilvánult ezen többféle megértő figyelem, s különösen a több ezer aláírástól megívó album a hálás elismerés és köszönet ékes szavaival, hogy másnap, május 10-én a *Sesztina-villa* teraszán, ahol a városi vezetőséggel folytatott tárgyalások folytak a múzeum elhelyezésére vonatkozólag, véglegesen elhatározta, hogy minden elkedvetlenítő huzavona ellenére mégis csak Debrecennek adja gyűjteményét. A debreceni aláíró nőknek pedig hazautazása után a legszebb képeiről színes reprodukciókat készíttetett, s azokból minden aláírónak küldött néhány példányt, nyomtatott, *Haranghy* rajzával ellátott köszönősorokkal együtt. Édesanyámnak küldött két példányt, két *Benczúr* kép reprodukciójával együtt csodával határos módon megmaradt. T.i. volt egyszer egy *Sesztina-féle* vasúzetlet a Piac utcán, amelynek alkalmazottai az emberi szeretet legmagasabb fokát mutatták ki akkor, amikor Budapestre menekült főnőkük (Debrecenből akkor 1000 ember menekült el, az alkalmazottak

közül is többen) üresen maradt lakásából nyolcan-tizen vagy még többen az itthonmaradottak közül minden mozdítható és meglévő berendezést, képet, iratot hátukon, közülük cipelve áthordták az általuk újra megnyitott vasúzletbe, és főnökük családját berendezett lakással, meleg vacsorával és üzleti kulcsokkal várták. Így menekült meg ez a két szép okmány is. Ezúton és újfent köszönetemet és hálámat fejezem ki Néik. (Sokan már nem élnek közülük, de néhányan még igen.)

Az 1921. május 10-i tárgyalás később *Sesztina* költségein bronzemléktábla formájában került megörökítésre Csanak József műépítész tervei szerint. Sajnos a bronzemléktáblát 1945. áprilisában ismeretlen tettesek a terasz falából kivették és eltulajdonították (azt mondják, éppen fémgyűjtő hét volt akkortájt). Szerencsére az emléktábla fényképe megmaradt a Déri Múzeumi Vezető 1939-es II. kiadásának 9. oldalán. Legutóbb *Szücs Ernő* tagtársunk is megemlékezett róla az „Úton” c. lapban közzétett egyik cikkében.

Közben *Sesztina Jenő* állandó levelezésben állott *Dérivel*. Nagy megnyugvás volt részére, mikor 1923. január 18-i levelében Déri többek között e sorokat intézte hozzá: „Debrecent elhagyni tisztességtelen dolog lenne...” „Mindezt kedves barátom tudomásodra akarom hozni, mert szívem azt sugallja, hogy Nálad ez az ügy igazi megértésre talál”.

Végre nagy nehezen megszületett a Fűvészkert helyére való telepítés gondolata, (Könyves-Tóth Kálmán református lelkipásztor javaslatára), amit aztán mindenki elfogadott. Hogy a dolog előbbre jusson, *Sesztina Jenő* 1923. május 24-én a másutt elhelyezendő Fűvészkert felállítására 100 000 Koronát adományozott.

Déri ezek után harmadszor is lejött Debrecenbe, amikor is özv. *Láposy Ferencné Csanak Róza*, a *Sesztina* sógornője nagyerdei villájában szállt meg. 1923. szeptember 1—2. napján Déri jelenlétében a város, Ref. Egyház, a Kultuszminisztérium képviselői közt végleges egyezség jött létre és az alapkövetélt napját is kitűzték szeptember 23-ára. Az értekezéssel kapcsolatban a Hajdúföld szeptember 2-i száma ezt írta „... Déri Frigyes egyébként *Sesztina Jenő* kalauzolta lebilincselő szívességgel, fáradságot, pihenést nem ismerve, aki igazán szívén viseli a Déri Múzeum ügyét.” Déri e harmadik látogatása emlékére a Láposy villa falára a Csanak utcában Később emléktábla került a *Sesztina* és Csanak család költségein, amit Uray Sándor református lelkész is áldott. *Szücs Ernő* tagtársunk szerint ez ma is megvan.

A szeptember 23-i ünnepélyes alapkövetélt követően *Déri* az általa nagyon megszeretett és nagyrabecsült *Sesztina* házaspárt meghívta magához Bécsbe, ahol két napig élvezték páratlan vendégszeretetét.

Dérinek 1924. október 27-i váratlan halála után *Sesztina* régi agilitásával tovább serénykedett a Múzeum érdekében s annak értékeit is gyarapította. 1926-ban például tudomására jutott, hogy 28 darab régi kínai porcelánedényt az okrutai Novelly család, amely azt a Dragota illetve Rickl családtól örökölte, el akarja adni. Erre *Sesztina Jenő* kereskedőtársai és más ismerősei körében hirtelen szervezett gyűjtést rendezett, s a nagyértékű porcelánokat a Déri Múzeum részére megvette. Az adakozók közt volt Édesapám *Rickl Antal* és az úgynevezett lábasház akkori tulajdonosai *Dr. Rickl László* és *Géza* is.

Közben *Löfkovits* kezdeményezésére részt vett a debreceni Déri Múzeum Baráti Körének megszervezésében, és annak első társelnöke, majd *Steinfeld István* lemondása után elnöke lett.

1927-ben a Múzeumbarátok Körének megalakításával kapcsolatban

egy szerencsés harmonikus kezdeményezést indított el, amelyről a Déri Múzeum 1928. évi jelentése így emlékezik meg: „Sesztina Jenő ... a debreceni nagy pénzüzetek és iparvállalatok között a célból indított agitációt, hogy a Déri Múzeum megnyitása emlékezetére a gyűjtemények keretébe illő régiségek, avagy műtárgyak megvételére tekintélyesebb összegeket ajánljanak fel. Több nagyvállalat ki is jelentette erre való készségét. A debreceni István Gözmalom pedig 80 éves működésére való tekintettel is a mondott célra 1000 Pengőt ajánlott fel. Így ajándékozta többek közt a Múzeumnak a Magyar Asphalt Rt. is a Medgyessy Ferenc szobrászművész által készített „A lovas” c. szobrot, amit a múzeum előtt az úgynevezett Déri parkban állítottak fel.

Az 1930. évi jelentés viszont megemlékezik „... arról a nemes áldozatkészségről, mellyel Csanak Jenőné Siposs Margit, özv. Dr. Münnich Aurélné Sesztina Ilona és Sesztina Jenőné Csanak Margit debreceni úrasszonyok egyrészt Déri Frigyes emlékének kegyeletes ápolásához, s ugyanakkor a múzeumi előadóterem feldíszítéséhez hozzájárultak. Ugyanis az ő megrendelésükre és költségükre készítette el Haranghy Jenő festőművész azt a 6 méter 20 centi hosszú és 1 méter magas olajfestményt, amely közepén Déri Frigyeszt profilban plakethoz hasonló kiképzésben, tőle jobbra a művészet, néprajz és história, balra a kereskedelem, ipar és földművelés allegorikus alakjait ábrázolja, s amely a páholy homlokzatának erre a célra készült keretelt falsíkjában nyert elhelyezést.”

Sesztina különben a Kör megalakulásától kezdve múzeumpártolási és mecénási tevékenységét inkább a körön belül fejtette ki. Az Ő elnöksége alatt álló Kör 1930-ban megszerezte a Múzeum részére Hegedűs László: „Kánai menyegző” és Pólya Tibor: „Iringálók” c. munkáját. 1931-ben a Margitay Tihamér: „Füldözők és labdázók” c. olajfestményét, 1932-ben Muraközy László: „A debreceni osztrák posta” c. képét. 1933-ban magára vállalta a Somogyi Sándor szobrászművész által alkotott Diószeghy—Fazekas szobor kijavíttatását és téli deszkaburkolatának elkészíttetését. Ezenkívül Sesztina Jenő elnök személyes szóbeli és írásbeli kérésére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Déri Múzeumnak juttatta az értékes, úgynevezett Fancsikai aranyeletet a megállapított becsár egyharmad rész teljes elengedésével.

Közben a Kör élete kissé ellanyhult részben a gazdasági világválság, részben a két nagy rivális, Löfkovits és Ecsedi személyi ellentéte következtében sokan ki is léptek. A két rivális rövid idő közben történt elhunytá után Sesztina-Nagybákay Jenő (az előző évben magyarosított, de haláláig használhatta a régi nevét is kettős névként) elnök 1937-ben felkérte Sőregi János múzeumigazgatót, hogy a Kör átszervezésére dolgozzon ki új tervet. Sőregi nagyszerű tervvel állott elő, amit az 1937. évi közgyűlés el is fogadott. Az új terv rengeteg kedvezményt nyújtott a tagoknak, így ennek eredményeképpen az addigi 30 főről 1938-ban 152-re, 1939-ben pedig 200-ra szaporodott a Kör tagjainak száma. A Kör ismét nagyobb erővel tudott hivatásának megfelelni.

1938-ban a Kör újra két képet vásárolt a Múzeum számára Pálffy József képeiből: „Ekhós szekér a pusztán” és „Csikós arcké” címmel. Fizette továbbá a Kör a restaurálási költségét annak a VAN DYCK képnek, amit Boross Jenő amerikai ezredes ajándékozott a Múzeumnak. A restaurálást Tikács Adolf festőművész végezte.

1939-ben Mazán László: „Nagy Tanács” c. tusfestményét kapta a Múzeum a Körtől. Ugyanez évben megszervezte a Kör a Múzeumon belül a „Műgyűjtők Baráti Asztaltársaságát” is.

Sesztina-Nagybákay Jenő azonban nemcsak a Múzeumbarátok Köre útján juttatott művészi képeket a Múzeumnak, hanem 1939-ben maga is ajándékozott két értékes képet. Az egyiket Rombauer János (1782—1849) festette, aki Pesten és Oroszországban tanult magyar festőművész volt. Képe Mendelssohn Félix zeneszerzőt ábrázolta. A másik kép Molnár József (1821—1899) Olaszországban és Münchenben tanult festőművészeknek volt egy erdős-sziklás tájat ábrázoló értékes olajfestménye, amit a Sesztina házaspár a Csanak családtól vett meg 1000 Pengő áldozathozatallal és adott a Múzeumnak. Ugyanekkor Kéler Béla eperjesi származású zeneszerzőnek és karmesternek (1820—1882) azt a P. Malcescu által 1850-ben készített portré-acélmetszetét, amit Kéler Béla egykor dedikálva Sesztina Lajos barátjának adott, továbbá egy Kéler-féle kéziratot magyar indulót is 1849-ből.

A Déri Múzeum gyarapításán kívül *Sesztina-Nagybákay Jenő* ez időben szülővárosa részére döntő szerepet vitt még egy másik Déri-gyűjtemény megszerzésében is. *Déri Frigyes* egyik öccse, *György* tüzérezredes is gyűjtő ember volt, és mintegy két és félezer néprajzi tárgyat szedett lassanként össze, és szeretete volna a gyűjteményét valamelyik magyar közgyűjteménynek ajándékozni. Frigyes bátyja példáját látva ő is gondolt Debrecenre. Amint *Sesztina-Nagybákay Jenő* erről értesült, és meghallgatta *Lükő Gábor* múzeumőr idevonatkozó jelentését, aki a Múzeum nevében megtekintette a gyűjteményt, azonnal kezébe vette a dolgot, és dr. *Czakó Elemér* ny. h. államtitkárral és *Sőregi János* múzeumigazgatóval együtt mindent elkövetett, hogy Debrecennek ezt a második Déri gyűjteményt is megszerezze. Első dolga volt a polgármester figyelmét e pompás lehetőségre felhívni, aki szintén magáévá tette az ügyet. 1937. október 22-én aztán *Déri György* és felesége *Sesztina-Nagybákay Jenő* lelkes közbenjárása folytán ellátogatott Debrecenbe, ahol megtekintették a gyűjteményük részére felajánlott, a múzeummal szomszédos iskolaépület I. emeletét. A Déri tér felőli 4 terem lett tervbevéve az új múzeumnak, egy külön oszlopos feljáró hozzáépítésével. A Déri pár különben dr. *Czakó* ny. h. államtitkárral együtt jött le Debrecenbe, amit *Czakó* 1937. október 16-án kelt levelében ekként közölte *Sesztina-Nagybákay Jenő*vel: „Kedves Barátom! . . . ismét a Te közreműködésedhez fog kapcsolódní Debrecen újabb kulturális gazdagodása . . .” „Déri és felesége 21-én 2,40-es vonattal mennek és én csatlakozom hozzájuk . . .” *Sőregi* 1937. december 14—15 közt személyesen is megnézte a nagyszerű Déri-féle értékeket, amikor is vele ment *Sesztina-Nagybákay Jenő* is, és együtt tárgyalták meg a részleteket. A Múzeum Felügyelő Bizottsága, valamint az 1938. május 20-i városi közgyűlés a *Sesztina-Nagybákay Jenő* felszólalása alapján egyhangúlag elfogadta az ajándékba kapott gyönyörű gyűjteményt. *Déri* ezredes 1939. december 12-én ezt írta *Sesztina-Nagybákay Jenő*nek: „Szeretett kedves Barátom! . . . Végtelen örömmel tölt el az a tudat, hogy gyűjteményem egy olyan kulturvárosban talál elhelyezést, ahol a közönség valóban élvezi is. Hogy Te kedves Öcsém oly sok szeretettel, mint első, felkaroltad ezt az ügyet és hogy mennyire nagy érdeklődéssel és buzgósággal kíséred tovább is az eseményeket, azt nem tudom Neked eléggé meghálálni . . .”

Végre 1941. október 28-án megnyílt a Déri György ezredes Néprajzi Múzeum is. A városi közgyűlésen az ünnepi beszédet *Sesztina-Nagybákay Jenő* tartotta, „a Déri család régi barátja és tisztelője, a Debreceni Múzeum Barátok Köre elnöke, a Múzeum felügyelőbizottsági tagja, a múzeumi ügyek leglelkesebb és bőkezű barátja.”

1942. június 1-jén *Déri György* és neje ismét Debrecenbe érkeztek, és megtekintették az új, általuk alapított múzeumot. Ugyanaznap este hatkor Kölcsey Sándor dr. polgármester saját lakásán szükkörű házi ünnepség keretében átadta neki a díszpolgári oklevelet. Az ünnepségen a városi notabilitásokon kívül természetesen ott volt *Sesztina-Nagybákay Jenő* és felesége is, valamint Édesapám és Édesanyám, továbbá *Sőregi* is. Másnap a Déri házaspár látogatást tett Sesztináéknál, akinek nagy melegséggel köszönték meg a múzeumuk érdekében kifejtett sok és sikeres fáradozást. Délután utaztak vissza Budapestre, a lelkes Sesztina-pár még az állomásra is kikísérte őket.

A Második Déri Múzeum szervezése mellett nem feledkezett meg *Sesztina-Nagybákay Jenő* a régi múzeumról sem. A Múzeumbarátok Köre útján 1939-ben megvásároltatta Fazekas Mihály 1826-ban megjelent „Tsillagóra” c. füzetét, amiből összesen kettő példányról van tudomás. 1940-ben pedig megvásárolták 200 Pengőért Thuróczy János 1488-ban Augsburgban megjelent „Cronica Hungarorum” c. művét. Ez lett akkor a Múzeum legrégebbi ősnymotatványa.

A Kör fennállása alatt különben több tudományos kiadvány megjelentetéséhez is hozzájárult, sőt négy saját kiadványa is volt, köztük *Zoltai Lajosnak* Debrecen vizeiről szóló kiváló értekezése. A Múzeum évkönyveinek a város által kiadott 600 darabos példányszámán felül több alkalommal is 100—100 darab további nyomtatását vállalta, hogy a Kör tagjait elláthassa velük.

1944. május 24-én a Kör tisztújító közgyűlést tartott, ahol Édesapámat *Nagybákay (Rickl) Antal* vaskereskedőt társelnökké választották. Új munkatervet is dolgoztak ki, de sajnos a háború elérte az országot, és annak forgatagában megsemmisült a Kör vagyona, a Múzeumot is hatalmas kár érte, az egyik legsúlyosabb veszteség azonban a Kör idősebbik elnökének *Sesztina-Nagybákay Jenőnek* a halála volt, aki feleségével együtt 1944. október 21-én tragikus körülmények között távozott el a földi életből. A Kör az ellehetetlenülés következtében gyakorlatilag megszűnt, Édesapám is lemondott az elnökségről, az ügyvezető alelnök végül is a Kör működését megszüntette.

Egyébként *Sőregi* a Déri Múzeum 1943—1947. évkönyvében igen szép nekrológgal búcsúztatta el *Sesztina-Nagybákay Jenőt* úgy is, mint a Múzeum Barátok Körének elnökét, és úgy is, mint mecénást.

Ezzel végére is értem visszaemlékezésemnek, bocsássák meg nekem, ha sokszor olyan dolgokat is megemlítettem, ami köztudomású, de *Sesztina-Nagybákay Jenő* neve és ténykedése elválaszthatatlan a Városi és a Déri Múzeum, valamint a Múzeum Barátok Körének két háború közti történetétől.

Amikor most megköszönöm szíves türelmüket, engedjék meg, hogy röviden elmeséljek egy kedves gyermekkori epizódot a Déri Múzeummal kapcsolatban. Kedves Szüleim a Déri Múzeum megnyitását követően hamarosan elvittek, hogy én és öcsém is megnézzük az új csodálatos múzeumot. Belépve a kupolaterembe, ott állott előttem Munkácsy hatalmas, lenyűgöző „Ecce Homo”-ja teljes pompájában, előttem kis 12 éves gyerek előtt. Lassan, mondhatnám szájatva, csodálattal eltelve közeledtem a képhez. Kinyújtottam egyik kezemet, hogy az előttem levő láncba megkapaszkodva jobban nézhessem. Legnagyobb meglepetésemre csak a levegőt markoltam, ekkor döbbsentem rá, hogy hiszen a lánc is a festményen van. Azóta is sokszor kísértésbe esem, hogy megfogjam, még most hetvenen felül is. Hiába, a gyermekkori élmény örökre megmarad.

Sechzig Jahre Déri-Museum zu Debrecen
Vorträge zur Sitzung aus Anlass des 60. Jahrestages
der Eröffnung des Déri-Museums

Der vorliegende Band enthält fünf Vorträge der wissenschaftlichen Sitzung, die aus Anlass des 60. Jahrestages der Eröffnung des Déri-Museums zu Debrecen veranstaltet wurde, sowie das Schlusswort des Vorsitzenden und auch den Text einer — wenn auch späteren — Lesung zu diesem Thema.

György Módy skizziert die Geschichte der lokalen Kunst- und Antiquitätensammlung, des rechtmässigen Vorläufers des Déri-Museums in seinem Vortrag *Das Debrecener Stadtmuseum*. Dabei betont er, dass sich das Debrecener Museum, ähnlich wie die anderen Museen in Ungarn, aus einer Privatsammlung entwickelt hat. Da die Debrecener Bauernbürger-(Cívis)-Gesellschaft im Vergleich zu anderen Bürgergesellschaften ungarischer Städte noch weniger Interesse an den bildenden Künsten und Antiquitäten, genauer gesagt an der Sammlung von Kunstgegenständen, zeigte, bildeten sich hier relativ spät — erst in der Zeit zwischen 1770 und 1830 — zwei als bedeutend anzusehende Privatsammlungen heraus: davon befand sich die eine im Besitz des Pharmazeuten Sámuel Kazay und die andere war im Besitz des Senators (und späteren Bürgermeisters) János Fáy. Erstere Sammlung gelangte im Jahre 1796 in das Reformierte Kollegium, während die zweite nicht in der Stadt verblieb. Die Bibliothek des Reformierten Kollegiums hatte schon früher eine Münz- und Antiquitätensammlung beherbergt. Vom Ende des 18. Jahrhunderts an nahm auch die Zahl der anderen Kunstgegenstände zu, doch ein wirkliches Museum wurde dies erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, nachdem die antiquarischen volkskundlichen Sammelarbeiten einen Aufschwung genommen hatten. Die Sammlungen des Kollegiums wurden 1868 an die Öffentlichkeit gebracht. In dieser Institution wurde 1899 ein sogenanntes Reliquienmuseum organisiert, ausserdem befreilichte man von hier aus die Forschungen nach Gedenkstätten an den Freiheitskampf von 1848/49. Im Jahre 1864 wurde von László Telegdi Kovács erstmals der Vorschlag unterbreitet, ein Stadtmuseum zu errichten. Daraufhin wurde auch von anderen die Sammlung geschichtlicher, literarischer sowie volkskundlicher Denkmäler in Angriff genommen. In den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts machte man sich — vor allem durch den Ansporn von János Kovács und Aladár Szántay — an wissenschaftliche Altertumsausgrabungen. Nach einige erfolglosen Versuchen verband sich die Tatsache einer Gründung schliesslich mit dem Namen des begeisterten Kunstsammlers und Juweliers Arthur Löfkovits. Er war es, der am 26. Oktober 1902 auf der Vollversammlung des Vereins für Kunstliebhaber in Debrecen seine Privatsammlung für ein Stadtmuseum anbot.

Nach einigem Zögern nahm die Führung der Stadt (der Senat) die Stiftung an. Mit Unterstützung durch den Oberaufsichtsrat für Museen und Bibliotheken in Ungarn wurde das Museum am 22. Mai 1905 eröffnet, und zwar in dem ehemaligen Gebäude der Wirtschaftsakademie in der Fűvészkeret-Strasse. Doch noch im Herbst des gleichen Jahres zog das Museum in die nahegelegene Hatvan-Strasse um, wo es bis 1928 bestand. Der Senat der Stadt Debrecen schuf in Jahre 1908 eine Regelung zur Organisation und Direktion des Museums. Sein erster Direktor war Arthur Löfkovits (ohne Bezahlung); die tatsächliche Arbeit wurde jedoch von seinen Angestellten bestritten. Besonders aber tat sich Lajos Zoltai durch seine Sammel-, Forschungs-, Ausgrabungs- sowie wissenschaftliche Bearbeitungstätigkeit hervor, die er auf sämtlichen Fachgebieten der Museumsarbeiten an den Tag legte. Der Bestand des Stadtmuseums vermehrte sich auch zahlenmässig zusehends; ein Stop trat erst während des ersten Weltkrieges ein. Einen Wendepunkt in der Geschichte des Museums bedeutete jener Tag im Jahre 1920, als Frigyes Déri sich entschied, seine überaus wertvolle Sammlung der Stadt zu vermachen. So wurden 1928 die Ausstellungen des Stadtmuseums abgebrochen und gemeinsam mit der Déri-Sammlung in dem eben neu erbauten Kulturpalast untergebracht. Damit konnte ein Strich unter den ersten Abschnitt der Museumsangelegenheit von Debrecen gezogen werden; wobei es als symbolisch zu betrachten ist, dass sich der Gründer und Direktor Arthur Löfkovits im Jahre 1929 zurückzog und auch Lajos Zoltai in den Ruhestand trat.

László Gazda lässt unter dem Titel *Sechzig Jahre aus der Geschichte des Déri-Museums* einige charakteristische und die Züge der Entwicklung veranschaulichende Momente jener Arbeit aufleuchten, die in dem neuen Gebäude vor sich geht. Als erstes spricht er über die feierliche Eröffnung am 25. Mai 1930, wobei er darauf aufmerksam macht, dass der derzeitigen Bildungspolitik von Ungarn alles daran gelegen war, die geistigen Zentren in der Provinz bewusst zu entwickeln und zu stärken. Diese Absicht paarte sich mit dem Willen der Bürger sowie der weltlichen und kirchlichen Führer von Debrecen, ihre Stadt zu bereichern. Gefördert wurde all dies dadurch, dass der Seidenfabrikant Frigyes Déri, ein wohlhabender Kunstexperte und Kunstliebhaber, im Jahre 1920 seine wertvolle Sammlung der ungarischen Nation vermachte und diese der Stadt Debrecen schenkte. Um diese Schätze unterzubringen, wurde in dem sogenannten Fűvészkeret der Platz für ein Museumsgebäude ausgesucht. Die Grundsteinlegung erfolgte am 23. September 1923 im Beisein von Frigyes Déri. Mit dem eigentlichen Bau wurde jedoch erst im Februar 1926 — also zwei Jahre nach dem Tod des Stifters — begonnen. Innerhalb von zwei Jahren war das Museum dann schon fertiggestellt. Die Vorbereitungen zur Eröffnung wurden nunmehr schon von dem neuen, 1929 dazu berufenen Direktor István Ecsedi geleitet. Ihm folgten dann als Direktoren János Söregi (1936—49), István Balogh (1949—57), András Béres (1957—69), Imre Dankó (1969—82) und László Gazda (1983—). István Ecsedi ist es zu verdanken, dass dem Museum auch die Räumlichkeiten in der Fűvészkeret-Strasse erhalten blieben. Ausser dem Thaly-Gedenkraum wurde hier auch die von György Déri vermachte volkskundliche Sammlung untergebracht. Die Bombenangriffe von 1944 verursachten an beiden Gebäude erhebliche Schäden, doch die Kunstgegenstände blieben unbeschädigt. Materielle Schwierigkeiten liessen eine Neugestaltung der Ausstellungen erst ab 1948 wieder zu. Nachteilig wirkte es sich

aus, dass das Gebäude in der Fűvészkert-Strasse 1949 fortgenommen wurde. Günstig war es hingegen, dass die Museen Anfang 1951 in staatliche und dann 1961 in Verwaltung des Rates der Gemeinden gelangten. Ebenso wurde ein Netz der Museen in den jeweiligen Bezirken aufgebaut. Auf diese Weise wurde ab 1. Juli 1962 aus dem Déri-Museum die Direktion der Museen im Bezirk Hajdú-Bihar. In den Jahren 1973—76 erfolgte die Rekonstruktion des Gebäudes (und dann in den achtziger Jahren die Korrektur dieser). Am 30. September 1977 konnten dann die neugeordneten ständigen Ausstellungen wieder eröffnet werden. Im Laufe der Jahrzehnte hatten sich auch die Sammlungen zusehends vermehrt. Das Niveau der im Museum ausgeführten Bearbeitungstätigkeiten zeichnet sich dadurch ab, dass hier seit 1980 auch eine offizielle Forschungsstelle tätig ist. Beachtenswerte Produkte eben dieser Werkstatt sind die Veröffentlichungen, wie das regelmässig erscheinende Jahrbuch, die in Periodika und selbständig erscheinenden Bände und der Museumskurier. Gleich von seiner Eröffnung an hat das Déri-Museum eine bedeutende Rolle in der Kultur der Stadt eingenommen: bis 1952 war hier die Stadtbibliothek untergebracht; im Festsaal wurden zahlreiche Vorträge, wissenschaftliche Konferenzen. Literatur- und Kunstabende usw. veranstaltet; seit anderthalb Jahrzehnten werden auch gesonderte Museumsprogramme veranstaltet; viele Interessenten werden durch die zeitweiligen Ausstellungen angezogen. Mit dem Ende der sechziger Jahre konnten auch die internationalen Beziehungen zu neuem Leben erwachen.

Katalin Sz. Kürti spricht in ihrem Vortrag *Von der Stadtgalerie bis zum Medgyessy- und Holló-Gedenkmuseum* über die Entstehung und die Entwicklung der Sammlungen von Schätzen bildender Kunst. Hierbei geht auch sie auf die Vorgeschichte ein: auf die Sammlung von Sámuel Kazay und János Fáy sowie auf die Porträtsammlung des Reformierten Kollegiums. Die Bildergalerie des Museums entstand erst später, und zwar 1919, hier wie auch in den anderen Provinzstädten aus dem Depotmaterial des Museums für Schöne Künste. Dieses aus 87 Stücken bestehende Depotgut waren zur Hälfte italienische, holländische und französische Tafelbilder aus dem 14.—18. Jahrhundert und zur anderen Hälfte ungarische Arbeiten aus dem 19.—20. Jahrhundert. Hinzu kamen noch Werke, die aus lokalen Ankäufen und Sammlungen stammten. Als die Galerie am 14. April 1919 eröffnet worden war, konnte sie nur ein paar Tage lang besucht werden, da sie während der rumänischen Besetzung gleich wieder geschlossen wurde. Am 17. März 1920 wurde sie dann erneut dem Publikum zugänglich gemacht. Aus dem Nachlass von Frigyes Déri gingen ebenfalls wertvolle Schöpfungen an die Galerie über: so zum Beispiel auch das bekannte Gemälde *Ecce homo* von Mihály Munkácsy. Die zweite Galerie des Museums wurde dann schon im neuen Gebäude eingerichtet.

Ebenda im Kuppelsaal erhielt auch die zeitgenössische Bildhauerausstellung ihren Platz. Trotz aller wohlgemeinten Anstrengungen war die Sammlung zwischen 1930 und 1944 durch Konzeptionsmangel und fehlende Gelder geprägt. Nach dem zweiten Weltkrieg konnte im Jahre 1951 wieder ein Teil der Galerie eröffnet werden. Nach mehrfachen Umstrukturierungen, Umwälzungen und schliesslich einer Modernisierung besteht seit 1977 die gegenwärtige alte und neue Galerie. Während das Material aus dem 19. Jahrhundert nahezu von allen bedeutenden Meistern und Schulen wichtige Werke aufzeigt, ist das Material aus dem 20. Jahrhundert ein Torso. Aus Ermangelung an Geldern kann die Samm-

lung von zeitgenössischen Werken stets nur Zufall bleiben. Demgegenüber ist das bildhauerische Material noch unvollständiger. Als grosse Errungenschaft ist jedoch zu verzeichnen, dass die Gedenkmuseen für László Holló und Ferenc Medgyessy errichtet werden konnten. Auch in diesen werden die Schöpfungen zweier eng mit der Stadt Debrecen verbundener Bildhauer beziehungsweise Kunstmaler bewahrt.

Gyula Varga gab seiner Überschau den Titel *Die volkskundliche Sammlung des Déri-Museums und das Volkskundemuseum des Oberst György Déri*. Die Grundlagen für das volkskundliche Material des Stadtmuseums bildeten jene Gegenstände aus Debrecen, die 1900 auf der Weltausstellung in Paris waren; hierzu gehörten ausserdem die Keramiken der Lőfkovits-Sammlung. Eine Sammelarbeit mit Konzept verfolgte in den Jahren zwischen 1906 und 1911 Lajos Zoltai, doch von grossem Wert ist auch das Schaffen von István Ecsedi, das er 1912 auf dem Gebiet des Musealischen wie des Volkskundlichen begann. In den zwanziger Jahren vergrösserte sich die volkskundliche Sammlung nicht sehr; es ist hier nicht einmal die gesamte Volkskunde der hiesigen Landschaft vertreten. Da fehlt es an bäuerlichen Volkstrachten, an Arbeitsgeräten aus dem Ackerbau und der Viehzucht ebenso wie an Gerätschaften aus dem Haushalt, an Möbelstücken und Keramiken. Selbst nach der Eröffnung des Déri-Museums vergrösserte sich die volkskundliche Sammlung kaum. So wurde dann die Schenkung des Oberst György Déri, Bruders des Namensgebers, zu einem hervorragenden Ereignis, als er nämlich der Stadt 1938 seine volkskundliche Sammlung vermachte. Nachdem in dem Gebäude in der Fűvészkeret-Strasse die dafür bestimmten Räume umgebaut worden waren, wurde die aus rund 3000 Stücken bestehende Kollektion nach Debrecen gebracht. Diese Sammlung stammte aus dem gesamten Karpatenbecken und enthielt darüber hinaus seltene Werte der ungarischen Volkskunst (vor allem Textilien und Keramiken), die durch spätere Sammlungen kaum noch ersetzt werden konnten. Am 28. Oktober 1941 wurde eine Ausstellung unter dem Titel „Volkskundliches Museums des Oberst György Déri“ eröffnet. Schon nach einigen Jahren gelang es, das bei den Bombenangriffen zerstörte Gebäude wieder instand zu setzen, doch eine Erneuerung der volkskundlichen Ausstellung liess noch auf sich warten, da eben dies Gebäude 1949 einer Schule zur Nutzung übergeben werden musste. Die Sammlung von György Déri wurde damals eingelagert und staubt dort auch heute noch vor sich hin. Nach einer längeren Stagnation nimmt die volkskundliche Sammlung seit 1970 ständig zu; so hat sich innerhalb von zwanzig Jahren der Inventarbestand verdoppelt, obwohl der Fonds für Käufe recht niedrig liegt und auch die Regale in den Lagern schon angefüllt sind. Auch qualitativ ist eine Verbesserung eingetreten: so konnten ganze Objekt-Ensembles aufgekauft werden, wobei stets grosses Gewicht darauf gelegt wurde, die György-Déri-Sammlung zu vervollständigen. Die volkskundliche Sammlung des Déri-Museums ist potentiell dazu geeignet, sich zu einer Museumseinheit zu entwickeln, die auf Landesebene wie auch international gesehen von Bedeutung ist. Voraussetzung dafür wäre, dass das Museum das „vorläufig“ entäusserte Gebäude in der Fűvészkeret-Strasse zurückbekommt.

Ferenc Gellér leitet seinen Vortrag *Das Déri-Museum und seine architektonische Umgebung* mit der Tatsache der Stiftung durch Frigyes Déri ein und fährt dann mit dem Hin und Her um die Platzmarkierung fort. Danach analysiert er die Pläne der Budapester Architekten Dénes Györgyi und Aladár Münnich. Diese ihre Schöpfung stellt ein Produkt eines

neuen eklektischen Stils und eine auf ihrem Niveau anspruchsvolle künstlerische Leistung dar. Zwar wird in den Innenräumen des Museums die Gebundenheit durch die geringeren finanziellen Mittel spürbar, dennoch erfüllte das Gebäude alle Ansprüche, die seinerzeit an seine Aufgabenerstellung erhoben wurden. An der Konstruktion des prächtigen Parks vor dem Museumsgebäude waren auch József Borsos, technischer Rat der Stadt, und Ferenc Pohl als Obergärtner beteiligt. Da Frigyes Déri ein Jahr nach der Grundsteinlegung verstarb und der Kurs des für den Bau gestifteten Kapitals zusehends fiel, übernahm die Stadt die Baukosten. Am 18. März 1926 nahm der Senat jedoch wesentliche Veränderungen an den ursprünglichen Plänen vor; selbst der Grundstein wurde verlegt. Aus einem Bericht des Jahres 1929 zitiert der Verfasser hier die architektonische Beschreibung des fertigen Museumspalastes. Dort werden auch die Namen der vorwiegend Debrecener Handwerkermeister und Zünfte genannt, die am Bau des Museums sowie an seiner Einrichtung beteiligt waren. In Bezug auf des Nachleben des Gebäudes merkt der Verfasser an, dass die Umgestaltungen von 1974, vor allem der Einbau der Innenhöfe, nicht besonders geglückt sind. Hier ist dann auch die Rede von der architektonischen Umgebung des Museums. Es stellt sich heraus, dass der Senat im Frühjahr 1926 nicht nur über die Modifizierung der Pläne für das Gebäude entschieden hatte, sondern auch für die Regulierung und Bebauung der Umgebung des Déri-Museums einen Plan angenommen hatte. In den zwanziger Jahren existierten allein einige Elemente des heutigen Platzes; diese wurden dann im Laufe der Zeiten ergänzt. Seit ein paar Jahren ist die Dominanz des Museums durch den Bau des Kulturzentrums gebrochen, da durch letzteres ein neues Hinterraumssystem entstanden ist.

In dem Schlusswort des Vorsitzenden bringt István Balogh, einstiger Mitarbeiter und für einige Zeit auch Direktor des Déri-Museums, persönliche Erinnerungen zur Sprache, die gleichermassen die Informationen der Vorträge ergänzen. So erinnert er daran, dass in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen allein an zwei Orten in Ungarn Gebäude für Museumszwecke errichtet wurden: und zwar in Debrecen und in Keszthely. Mit seinen Ausstellungen, Vortragsräumen, mit seinem Bücherverleih und den Lesesälen stellte das Déri-Museum über zwei Jahrzehnte hinweg für Debrecen die einzige öffentliche Bildungsinstitution dar. Weiterhin macht er darauf aufmerksam, dass es bis auf den heutigen Tag keine Biographie des Namensgebers Frigyes Déri gibt. Er erwähnt, dass 1920 eben zu Beginn des christlich-nationalen Kurses mehreren Politikern auf einmal die Schenkungsabsicht Déris recht unbequem war aufgrund seiner Abstammung, das heisst, man hätte diese am liebsten verschwiegen. Auch von den Stadtsenatoren wurde dies indiskret aufgenommen; im wesentlichen ist es der Familie Sesztina und ihrem weiteren Freundeskreis zu verdanken, dass Déri-Museum überhaupt zustandekam. Voller Komplikationen war auch die Wahl des Direktors für das neue Museum. Mit der Organisierung der Ausstellungen wurden die besten Fachleute von Ungarn betraut. Doch aus Finanz- wie auch Anschauungsgründen konnten die Vorstellungen dieser nur zum Teil realisiert werden. Hauptorganisator der volkskundlichen und der stadtgeschichtlichen Ausstellung, hingewiesen. Auch das Echo auf die Eröffnungsfeier war nicht ungebrochen, denn auch hier wurden Beleidigungen und Eitelkeiten laut. So wurde mit allerlei Verdruss, der wohl seinen Ursprung in dem Neid gewisser Budapester Kreise (z. B. in der Zeitschrift Műgyűjtő) hatte,

zur Kenntnis genommen, dass nunmehr das einzige wohlgeordnete Museum des Landes eröffnet worden ist.

Antal Z. Nagybakay liess auf der Hauptversammlung des Kreises der Freunde des Déri-Museums im Jahre 1990 seinen Vortrag *Museumsliebhaber in Debrecen zu Beginn des Jahrhunderts* verlauten, in welchem er viele neue Angaben und bisher unbekannt Details bekanntgab. Auch er stützte sich hier auf persönliche Erlebnisse und vielmehr noch auf die schriftlichen Erinnerungen seines Vaters. In erster Linie befasste er sich mit der Tätigkeit seines Adoptivvaters Jenő Sesztina—Nagybakay, die sich sowohl auf die Museumsliebhaberei wie auch die Organisation eines Museums erstreckte. Dieser angesehene Eisenhändler war von 1927 bis 1944, das heisst von der Entstehung bis hin zu seinem Tode, siebzehn Jahre lang Vorsitzender des Kreises der Museumsfreunde. Schon im Jahre 1902, also von Anbeginn der Gründung des Stadtmuseums an schenkte er dem Schicksal dieser Institution all sein Augenmerk. Wohl auch aus diesem Grunde wurde er ab 1909 Mitglied der Museumskommission des Munizipalrates der Stadt. Als Frigyes Déri am 18. Oktober 1920 nach Debrecen kam, lernte er ihn kennen und bald schon entwickelte sich eine herzliche Freundschaft zwischen beiden. Die Familie Sesztina und ihr Freundeskreis hatten hohen Anteil daran, dass Déri trotz der offiziellen abweisenden Haltung der Stadt seine Sammlung Debrecen vermachte. Nach dem unerwarteten Tod des Stifters war Sesztina in seiner alten Agilität weiterhin auf die Interessen des Museums sowie auf eine Erweiterung der Sammlungen bedacht. Er beteiligte sich an der Organisation eines Kreises der Freunde des Déri-Museums und wurde auch dessen erster Mitpräsident, und später dann Präsident. Daraufhin entfaltete er seine Mäzenatentätigkeit mehr und mehr innerhalb dieses Kreises. Aufgrund der Weltwirtschaftskrise sowie der Komplikationen um die Direktorenwahl erschlaffte das Leben des Kreises für eine gewisse Zeit; doch Ende der dreissiger Jahre nahm seine Mitgliederzahl wieder zu und auch die organisatorische Tätigkeit blühte wieder auf. Eine entscheidende Rolle kam Jenő Sesztina—Nagybakay bei der Beschaffung der volkskundlichen Sammlung von György Déri sowie auch bei der Eröffnung des Volkskundlichen Museums zu. Zur Zeit seines Vorsitizes trug der Kreis auch zur Veröffentlichung mehrerer wissenschaftlicher Werke bei, ja, er hatte sogar vier eigene Veröffentlichungen.

30,- Ft